

Prestanak braka u rimskom pravu s osvrtom na suvremeno hrvatsko pravo

Ivanic, Sara

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:458777>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Katedra za rimsko pravo

Sara Ivanic

**PRESTANAK BRAKA U RIMSKOM PRAVU S OSVRTOM NA
SUVREMENO HRVATSKO PRAVO**

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Henrik-Riko Held

Zagreb 2022.

Izjava o izvornosti

Ja, Sara Ivanic, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Sara Ivanic, v. r.

Sadržaj

1. UVODNE NAPOMENE	1
2. OPĆENITO O BRAKU U RIMSKOM PRAVU	2
2.1 Razlika braka <i>cum manu</i> i <i>sine manu</i>	3
2.2 Pretpostavke za sklapanje valjanog braka i bračne zapreke koje dovode do nevaljanosti braka	4
3. PRESTANAK BRAKA U RIMSKOM PRAVU	5
3.1 Razvod braka u rimskom pravu	5
3.1.1 Terminologija u kontekstu razvoda braka u rimskom pravu	6
3.1.2 Oblici razvoda braka.....	8
3.1.3 Ovlaštenici na razvod braka.....	10
3.1.4 Suzbijanje razvoda braka pod vladavinom kršćanskih careva.....	12
3.1.4.1 Opravdani i neopravdani razlozi razvoda braka	12
3.1.4.2 Razvod braka prema Justinijanovom pravu	14
3.1.5 Posljedice razvoda braka	15
3.1.5.1 Povratak miraza	16
3.1.5.2 Položaj djece nakon razvoda braka.....	17
3.2 Prestanak braka smrću bračnog druga.....	19
3.3 Prestanak braka preko <i>capitis deminutio</i>	20
4. PRESTANAK BRAKA U SUVREMENOM HRVATSKOM PRAVU U ODNOSU NA RIMSKO PRAVO	21
4.1 Osnove prestanka braka.....	21
4.1.1 Prestanak braka razvodom	22
4.1.2 Prestanak braka poništajem.....	25
4.1.3 Prestanak braka smrću bračnog druga i proglašenjem nestalog bračnog druga umrlim	28
4.2 Pravne posljedice prestanka braka u suvremenom hrvatskom pravu	28
5. ZAKLJUČAK	31
6. LITERATURA	33

1. UVODNE NAPOMENE

Od najstarijih vremena brak i obitelj čine jezgru svakog društva.¹ Neovisno od osnove po kojoj brak prestaje, prestanak braka predstavlja značajno psihološko i emocionalno opterećenje za bračne drugove i njihovu djecu.² U doba sve učestalijih razvoda brakova, mišljenja u društvu o opravdanosti razvoda kreću se u dva dijametralno suprotna pravca - dok neki zagovaraju sprječavanje razvoda brakova radi očuvanja obitelji i zaštite dobrobiti maloljetne djece, drugi zastupaju slobodu razvoda, stavljajući volju i slobodu pojedinca ispred potrebe društvene zajednice za očuvanjem zajedničkih vrijednosti.³ Rimsko pravo poznavalo je nekoliko osnova prestanka braka. Neke od njih, poput prestanka braka razvodom ili smrću bračnog druga, svoje mjesto su pronašle i u suvremenom hrvatskom pravu. S druge strane, prestanak braka *capitis deminutio* i njegove inačice nisu od važnosti za pravo koje počiva na bezuvjetnoj slobodi i jednakosti svakog čovjeka. Posebna pozornost u radu upućuje se prestanku braka razvodom, kao osnovi prestanka braka o čijoj se opravdanosti još danas nerijetko vode iscrpne polemike. Bez obzira što je brak tijekom cijelog postojanja rimske države bio razrješiv putem razvoda, određena razdoblja popraćena su rigoroznim sankcijama, čija je primjena ovisila o postojanju opravdanih razloga za razvod. Ovlaštenici na razvod braka mijenjali su se tijekom pojedinih razdoblja, a u prilog jednostavnosti razvoda braka svjedoči činjenica da je za njegovo razvrnuće svojevremeno bilo dostatno jednostrano poslati pismo. Neovisno od osnove prestanka braka, Rimljani su ponajviše pažnje pridavali uređenju miraza, koji je, osim u izuzetnim situacijama, vraćan ženi ili njezinoj obitelji. Osim financijskog položaja nakon prestanka braka, rimsko pravo nije uređivalo pojedine aspekte dobrobiti djece, niti je bilo uobičajeno skrb nad djecom dodijeliti prikladnijem roditelju, već je vlast gotovo uvijek dobivao otac. Na prvi pogled čini se da je rimsko pravo predviđalo izrazito prihvatljiva rješenja po pitanju prestanka braka. Međutim, nadogradnja je odrednica svakog kvalitetnog pravnog sustava, pa su kroz protekla stoljeća nastupile mnoge izmjene instituta razvoda, ali i prestanka braka uopće, kako bi suvremeno hrvatsko zakonodavstvo svrhovito ostvarivalo namijenjenu mu funkciju.

¹ Hrabar, D. *et al.*, *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2021., str. 92.

² Rešetar, B. *et al.*, *Suvremeno obiteljsko pravo i postupak*, Osijek, 2017., str. 39.

³ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 92.

2. OPĆENITO O BRAKU U RIMSKOM PRAVU

Iako Rimljanima nije bila poznata definicija braka koja bi sadržavala stanovite pravne odrednice, rimski brak definiramo kao trajnu zajednicu života muškarca i žene.⁴ Temelji postavljeni rimskom tradicijom uvelike su utjecali na suvremeno poimanje braka zapadnih zemalja, zadržavajući monogamnost, slobodan pristanak na brak i suprotnost spolova kao neophodne elemente koji ga čine. Rimski brak (*matrimonium iustum*), priznavan po *ius civile*, činio je u suštini faktičnu zajednicu života muškarca i žene.⁵ Iz navedenog proizlazi da su Rimljani brak poznavali više kao socijalnu ustanovu, a ne kao zakonom uređenu zajednicu života muškarca i žene. Štoviše, iz ondašnjih definicija braka, poput Modestinove, D. 23. 2. 1. (Modestinus 1 reg.): *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*,⁶ do izražaja primarno dolaze moralne obveze i socijalna komponenta braka s pojedinim pravnim posljedicama. Iz tog razloga ne iznenađuje što rimsko pravo nije uređivalo pitanje braka, kao i njegova prestanka, u istom opsegu kako je uređeno suvremenim zakonodavstvom, već su navedena pitanja prvenstveno ovisila o volji bračnih drugova ili su ulazila u domenu običajnog prava.⁷ Drugi element koji je činio rimski brak bila je volja, trajna namjera osoba da budu muž i žena, poznata kao *affectio maritalis*. Važno je istaknuti kako su faktična zajednica i *affectio maritalis* morali biti ispunjeni kumulativno jer prestankom jednog od elemenata prestajao bi i brak. Iz spomenutog možemo uočiti još dvije značajke rimskog braka koje ga uvelike razlikuju od suvremenog. Naime, za postojanje ondašnjeg braka želja osoba da žive kao muž i žena morala je biti trajna, dok se za moderni brak zahtijeva samo početni slobodan pristanak osobe,⁸ a brak se i nakon toga smatra trajnim odnosom. Nadalje, suvremeni brak može prestati samo pod zakonom određenim uvjetima, a odluku o tome donosi sud,⁹ dok je sudbina braka u rimskom pravu uvelike ostavljena na dispoziciju bračnim drugovima.¹⁰ Zahvaljujući utjecaju kršćanstva koje brak smatra nerazrješivim, u postklasično doba do izražaja dolaze tumačenja elementa *affectio maritalis* kao potrebnog u trenutku sklapanja, a ne više kao elementa potrebnog tijekom čitavog trajanja braka, čime je poimanje rimskog braka ponešto približeno instituciji modernog braka.¹¹

⁴ Romac, A., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2002., str. 117.

⁵ Petrak, M., *Traditio Iuridica vol. II: Verba Iuris*, Zagreb, 2016., str. 230 sq.

⁶ D. 23. 2. 1. (Modestinus 1 reg.): Brak je veza muža i žene, doživotna zajednica, ustanova božanskog i ljudskog prava. (preuzeto iz Romac, *op. cit.*, str. 118).

⁷ Romac, *op. cit.*, str. 118.

⁸ Čl. 23. st. 1. t. 2. Obiteljskog zakona, Narodne novine, br. 103/2015, 98/2019 (dalje: ObZ).

⁹ Čl. 51. ObZ.

¹⁰ Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2017., str. 131.

¹¹ *Ibid.*

2.1 Razlika braka *cum manu* i *sine manu*

Rimsko pravo poznavalo je dvije inačice braka s obzirom na status koji žena dobiva ulazeći u brak. Brak *cum manu* podrazumijevao je napuštanje dotadašnje obitelji te ulazak žene u agnatsku obitelj svog muža. Drugim riječima, zasnivanjem braka *cum manu*, žena je potpadala pod muževu vlast, odnosno vlast kućnog domaćina (*pater familias*) muževe obitelji (npr. ženin svekar). Nešto drukčiji je bio položaj žene u braku *sine manu*. U predmetnom braku ženin položaj u obitelji ostaje jednak onom kao i prije njezinog stupanja u brak. Žena ne napušta svoju agnatsku obitelj te sklapanjem braka ne potpada pod vlast muža, već ostaje pod vlašću svojeg dotadašnjeg kućnog domaćina (npr. otac ili djed žene).¹² Iako je u rimskom pravu ponajprije planirano isključivo sklapanje braka *cum manu*, svojedobno su oba oblika istodobno primjenjivana. Priznajući učinke oba oblika sklapanja braka, sklapanje braka *cum manu* postupno svoje mjesto ustupa sklapanju braka *sine manu* koji se pojavljuje već između 2. i 3. st. pr. Kr., a postaje jedini oblik sklapanja braka u 3. st.¹³

Premda je u osnovi postojao samo jedan tip braka,¹⁴ razlikovanje braka *cum manu* i braka *sine manu* važno je promatramo li brak s aspekta pravnih posljedica koje je zasnivanje braka *cum manu* proizvodilo na ženinoj imovini. Sklapanjem braka *cum manu* sva imovina koju je žena stekla prije braka prelazila bi na muža, odnosno njegova kućnog domaćina. Imovina koju bi žena dobila tijekom braka dijelila bi istu sudbinu. Naprotiv, brak sklopljen *sine manu* ostavlja u ženinom vlasništvu ne samo imovinu koja joj je pripadala prije braka, već i onu koju bi žena stekla za vrijeme trajanja braka. Osim situacija u kojima se daje miraz (*dos*), u braku *sine manu* muž nije imao nikakva prava upravljati ženinom imovinom.¹⁵

Konačno, značajno je uputiti na ovlaštenike za razvod braka ovisno o tomu radi li se o braku *cum manu* ili braku *sine manu*. Bez obzira što se u okviru teme rimskog braka često naglašava sloboda razvoda, u starije doba, dok se sklapao brak *cum manu*, to pravo pripadalo je isključivo mužu, odnosno njegovu kućnom domaćinu. Zaista, kada počinje prevladavati oblik braka *sine manu*, pravo na razvod dobiva i žena, kao i njezin *pater familias*. Tijekom vremena ograničava se pravo kućnih domaćina bilo koje strane na razvod braka da bi naposljetku ono pripadalo jedino bračnim drugovima.¹⁶

¹² Horvat, *op. cit.*, 2017, str. 132.

¹³ Reynolds, O. M., Jr., *Legal and Social Aspects of Roman Marriage*, Southern University Law Review, vol. 9, br. 2, 1982.-1983., str. 205-230, str. 214 sq.

¹⁴ Horvat, *op. cit.*, 2017, str. 133.

¹⁵ Reynolds, *op. cit.*, str. 214 sq.

¹⁶ Horvat, *op. cit.*, 2017, str. 141.

2.2 Pretpostavke za sklapanje valjanog braka i bračne zapreke koje dovode do nevaljanosti braka

Postojanje pretpostavki za sklapanje braka bilo je poznato i Rimljanima, a samo brak za koji je svaka od njih bila ispunjena smatran je punopravnim rimskim brakom (*matrimonium iustum*) priznatim po *ius civile*. Za sklapanje braka tražilo se postojanje *ius connubii* koje je prema rimskom pravu pripadalo rimskim građanima, stoga je sklapanje priznatog rimskog braka prvenstveno bilo predviđeno za rimske građane. Unatoč tomu, bila je predviđena mogućnost sklapanja rimskog braka između Rimljana i žene čija je pripadnost zajednici kojoj je dodijeljen *connubium* u vidu posebne privilegije, u svrhu sklapanja punopravnih rimskih brakova. Brak sklopljen unatoč nepostojanju spomenute pretpostavke mogao je biti zakonit, ali nije priznavan kao rimski *matrimonium iustum*.¹⁷

Zatim slijedi pretpostavka suglasnosti koju u starije doba daju kućni domaćini obiju strana, a s vremenom se za sklapanje braka više ne traži njihova suglasnost, već dostaje suglasnost žene i muškarca. Važno je za istaknuti kako zbog jednostavnosti razvoda u rimskom pravu, prijevara ili zabluda o postojanju pretpostavke nisu utjecale na postojanje braka. Kao posljednja od tri pretpostavke predviđena je dob osoba koje stupaju u brak. Prema tomu, muškarac je morao imati navršениh četrnaest, a žena dvanaest godina. U slučaju da su muškarac i žena već prethodno živjeli u faktičnoj životnoj zajednici pretpostavljeno je rješenje omogućavalo da brak naknadno postane valjan u trenutku ispunjenja postavljenih uvjeta u odnosu na navršene godine. Duševno bolesni nisu bili sposobni izraziti volju, stoga nisu ispunjavali pretpostavke za sklapanje valjanog braka.¹⁸

Osim pozitivnih pretpostavki, sklapanje valjanog braka bilo je uvjetovano i nepostojanjem određenih zapreka, koje danas nazivamo bračnim smetnjama. Osim nevaljanosti braka sklopljenog unatoč postojanju bračnih zapreka, uključene osobe je u određenim slučajevima stizala i kazna. Bračne smetnje dijelimo na apsolutne ili relativne, ovisno o tomu je li osobi uopće zabranjeno stupiti u brak ili se zabrana odnosi samo na određene osobe. Kao apsolutnu smetnju u rimskom pravu navode se već postojeći brak, ropstvo te zavjet čistoće i viši redovi.¹⁹ Od relativnih zapreka valja izdvojiti krvno srodstvo. U uspravnoj liniji zabrana sklapanja braka vrijedila je neograničeno, dok je zabrana sklapanja braka među krvnim srođnicima u pobočnoj liniji uvjetovana shvaćanjima pojedinih razdoblja. Tako je u staro doba vrijedila zabrana sklapanja braka s krvnim srođnikom u pobočnoj liniji u sedmom stupnju

¹⁷ Reynolds, *op. cit.*, str. 209.

¹⁸ *Ibid.*, str. 206 sq.

¹⁹ Horvat, *op. cit.*, 2017, str. 133.

srodstva, a u klasično doba granica je postavljena do četvrtog stupnja.²⁰ Uz krvno srodstvo, kao relativne zapreke postavljene su zabrana sklapanja braka tutora sa štičenicom te zabrana udovici sklopiti novi brak prije nego što prođe vrijeme žalosti (*tempus lugendi*).²¹ Već je rečeno da su ovakvi brakovi bili ništetni, međutim, u određenim slučajevima postojala je mogućnost naknadnog osnaženja braka, ako neka od okolnosti prema pravu više nije smatrana bračnom zaprekom, a osobe su se u tom trenu još uvijek nalazile u faktičnoj zajednici.²²

3. PRESTANAK BRAKA U RIMSKOM PRAVU

D. 24. 2. 1. (Paulus 35 ad ed.) *Dirimitur matrimonium divortio, morte, captivitate vel alia contingente servitute utrius eorum.*²³

Prestanak braka prema rimskom pravu mogao je uslijediti iz nekoliko razloga. Načelno je razrješenje braka razvodom (*divortium*) od najstarijeg doba bilo slobodno, iako su se tijekom vremena, zbog stanja u društvu i utjecaja kršćanstva, uveli opravdani i neopravdani razlozi za razvod. Smrt makar i jednog bračnog druga također je vodila prestanku braka, kao i gubitak pravnog statusa (*capitis deminutio*). Napoljetku, brak je prestajao zbog određenih, naknadno nastalih bračnih zapreka, primjerice zbog adopcije žene od strane njezina svekra, jer bi se u suprotnom smatralo da žena i muž žive u incestu.²⁴

3.1 Razvod braka u rimskom pravu

CJ. 8. 38.2. (Imperator Alexander Severus): *Libera matrimonia esse antiquitus placuit. Ideoque pacta, ne liceret divertere, non valere et stipulationes, quibus poenae inrogarentur ei qui divortium fecisset, ratas non haberi constat.*²⁵

Navedenom konstitucijom formirano je načelo o slobodnom pristanku na sklapanje braka (*matriomonia debent esse libera*) čija je primjena karakteristična za klasično rimsko razdoblje.²⁶ Bez obzira što nije bilo korišteno u postklasičnom rimskom pravu i srednjem

²⁰ Romac, *op. cit.* str. 121 sq.

²¹ *Ibid.*

²² Reynolds, *op. cit.*, str. 211.

²³ D. 24. 2. 1. (Paulus 35 ad ed.): Brak se razvrgava rastavom, smrću, zarobljeništvom ili drugim ropski podređenim položajem jednog od njih dvoje (preuzeto iz Boras, M.; Margetić, L., *Rimsko pravo*, Rijeka, 1998., str. 83).

²⁴ Romac, *op. cit.*, str. 128 sq.

²⁵ CJ. 8. 38.2 (Imperator Alexander Severus): Od starine je utvrđeno da su brakovi slobodni. Zato sporazumi da se ne smiju rastaviti ne vrijede, a stipulacije kojima se određuju kazne onome koji se rastave ne vrijede (preuzeto iz Boras, Margetić, *op. cit.*, Rijeka, 1998., str. 83).

²⁶ Petrak, M., *Traditio iuridica: Matrimonia debent esse libera*, Novi informator, br. 6356, 2015., str. 3.

vijeku, tijekom kojih su razdoblja zaruke stvarale obvezu na sklapanje braka, ovo načelo čini sastavni dio bračnog zakonodavstva svih suvremenih zapadnih zemalja.²⁷

Najučestaliji način prestanka predstavljao je razvod braka. Iako je u rimskom pravu oduvijek bilo poznato načelo slobode u vezi razvoda braka, stajališta o razvodu braka mijenjala su se u pojedinim razdobljima. Čak i pod snažnim kršćanskim utjecajem, pri pokušajima rimskih careva da onemoguće učestale razvode brakova uvođenjem opravdanih i neopravdanih razloga za razvod uz propisivanje stanovitih sankcija, razvod nije bio ukinut. Za razvod braka nije bila potrebna intervencija ili akt nadležne vlasti, već je razvod braka uslijedio aktima koje su poduzimali sami bračni drugovi. Ovakav odnos rimskog prava prema razvodu braka je razumljiv, budući da su Rimljani brak doživljavali prvenstveno kao socijalnu, a ne pravnu instituciju, koju su činile faktična zajednica i *affectio maritalis*, a prestankom samo jednog od dva elemenata, prestajao je i brak.²⁸

Unatoč jednostavnosti razvoda braka, zapisi iz doba republike ne prikazuju brak kao nestabilnu instituciju koja bi podlijeerala učestalim promjenama. Aulo Gelije navodi da je do prvog razvoda braka došlo tek 231. g. pr. Kr. Pod pretpostavkom da je iznesena tvrdnja istinita, prvi je brak razriješen razvodom više od 500 godina nakon nastanka grada Rima. Radilo se o Spuriusu Carviliusu Rugi, državniku čija je žena, premda ju je muž smatrao dobrom suprugom, bila nerotkinja. Iako je upitna tvrdnja radi li se zaista o prvom razvodu braka, način na koji autor iznosi svoja viđenja o razvodu upućuju na zaključak da je razvod braka bio više iznimka, nego pravilo kojim bi se Rimljani učestalo služili uslijed lakoće razrješenja braka razvodom.²⁹ S druge strane, kretanja u društvu pred kraj republike dovode do sve češćih razvoda brakova. Razvodi brakova postali su nekom vrstom mode, čak u tolikoj mjeri „da su žene čestoput brojile godine po svojim muževima i razvodima, a ne po konzulima.“³⁰

3.1.1 Terminologija u kontekstu razvoda braka u rimskom pravu

U rimskim izvorima, u odnosu na razvod braka, spominju se termini *repudiare* i *divortere* korišteni od strane rimskih pravnikâ i pisaca. Bez obzira što razlikovanje ovih dvaju izraza nema većeg praktičnog značenja jer njihova različita primjena u izvorima rimskog prava

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Romac, *op. cit.*, str. 129.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Horvat, M., *Rimsko pravo: pregled rimske pravne povijesti, pravo osoba, obiteljsko pravo i stvarna prava*, Zagreb, 1952., str. 125.

nije dosljedna, zanimljivo je dotaknuti se suvremenih tumačenja o opreci navedenih pojmova.³¹ Različitu uporabu ovih izraza moguće je promatrati iz nekoliko aspekata.

Za početak, rimski su se pravници koristili različitim terminima ovisno o spolu strane koja inicira razvod braka. Glagol *repudiare* i pripadajuću imenicu *repudium* u rimskim se izvorima ponajprije spominje u okviru raskidanja zaruka od strane budućeg muža, koji odbija svoju zaručnicu za buduću ženu. U kasnijim razdobljima *repudiare* u rimskim izvorima dobiva još jedno značenje u vidu radnje koju poduzima muž u nakani da razvede brak. Usporedno se riječ *repudium* rabi u smislu jednostranog razvoda od strane muža ili izjave o razvodu.³² Glagol *divortere* uobičajeno vežemo uz radnju koju je poduzimala žena prilikom razvoda braka, u smislu razilaženja od svog muža. Doduše, u pojedinim se izvorima riječ *divortere* odnosi i na razvod kojeg inicira muž, što u konačnosti onemogućuje jasno razlikovanje ovih dvaju termina po navedenom kriteriju.³³

O tome da je i tada postojala svijest o različitom tumačenju izraza *repudium* i *divortere* svjedoče zapisi rimskih pravnika Modestina i Paula. Naime, osim što je bila prikladan izraz u kontekstu razvoda braka, riječ *repudium* moguće je bilo upotrijebiti i prilikom raskida zaruka. S druge strane, riječ *divortere* rimski su pravnici smatrali primjerenom samo u odnosu na razvod braka.³⁴

D. 50. 16. 101. 1. (Modestinus 9 diff.): „*Divortium*“ *inter virum et uxorem fieri dicitur, „repudium“ vero sponsae remitti videtur. Quod et in uxoris personam non absurde cadit.*³⁵

D. 50. 16. 191. (Paulus 35 ad ed.): *Inter „divortium“ et „repudium“ hoc interest, quod repudiari etiam futurum matrimonium potest, non recte autem sponsa divortisse dicitur, quod divortium ex eo dictum est, quod in diversas partes eunt qui discedunt.*³⁶

Pojedini pravni stručnjaci ukazuju na distinkciju ovih dvaju pojmova na način da riječ *repudium* predstavlja radnju poduzetu s nakanom da se brak razvede, a riječ *divortium* razvod

³¹ Bratković, M., *Razvrgnuće braka u rimskom, kanonskom i suvremenom hrvatskom obiteljskom pravu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 61, br. 1, 2011., str. 110-148, str. 115.

³² Treggiari, S., *Roman marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Oxford, 1991., str. 436 sq.

³³ *Ibid.*, str. 437.

³⁴ *Ibid.*, str. 439.

³⁵ D. 50. 16. 101.1. (Modestinus 9 diff.): *Divortium* (razvod) se događa između muža i žene, dok se *repudium* (odbacivanje, izjava o odbijanju) odnosi na zaručnicu. Međutim, ova je riječ također prikladna da se izrazi ženi. (preuzeto iz Grubbs, J. E., *Women and the Law in Roman Empire*, London; New York, 2002., str. 187).

³⁶ D. 50. 16. 192. (Paulus 35 ad ed.): Između razvoda (*divortium*) i odbijanja (*repudim*) postoji takva razlika da i budući brak može biti odbijen. Naprotiv, neispravno je reći da je zaručnica razvedena, budući da riječ razvod pretpostavlja razilaženje dvoje ljudi koji su prethodno sklopili brak. (preuzeto iz Grubbs, *op. cit.*, str. 187).

kao pravnu posljedicu nastalu poduzetom radnjom. Premda iz segmenta suvremenog prava ovakvo stajalište ima smisla, rimskim pravnicima ovakvo tumačenje prava nije bilo poznato, posebno u odnosu na institut razvoda braka.³⁷ Uporište za ovakav stav nalaze u situacijama u kojima bračni drug u stanju ljutnje nepromišljeno šalje *repudium* drugoj strani, a ubrzo nakon isti povlači.³⁸ Prema rimskom pravu, spomenuti događaj ipak ne dovodi do razvoda braka.

D. 23. 2. 3. (Paulus 35 ad ed.): *Divortium non est nisi verum, quod animo perpetuam constituendi dissensionem fit. Itaque quidquid in calore iracundiae vel fit vel dicitur, non prius ratum est, quam si perseverantia apparuit iudicium animi fuisse: ideoque per calorem misso repudio si brevi reversa uxor est, nec divortisse videtur.*³⁹

Naposljetku, valja se osvrnuti na ova dva izraza i prema inicijatorima razvoda braka. Vladajuće je stajalište da se riječ *repudium* upotrebljavala kao termin koji je označavao jednostrani razvod braka, pretežito na zahtjev muža, dok je riječ *divortium* predstavljala prikladan izraz za sporazumni razvod braka bračnih drugova.⁴⁰

3.1.2 Oblici razvoda braka

Načelno je rimski brak bio relativno jednostavno razrješiv. Unatoč rečenom, korišteni su različiti oblici razvoda braka ovisno o tomu na koji je način brak prethodno sklopljen te je li bilo riječ o braku *cum manu* ili *sine manu*.

Brak *cum manu* moguće je bilo sklopiti na tri načina. Prvi, *confarreatio*, za koji se pretpostavlja da je bio pridržan patricijima, činio je religijski obred za čiju je valjanosti bila potrebna žrtva Jupiteru, prisutnost desetorice svjedoka i svećenik.⁴¹ Brak sklopljen opisanim načinom razvodio se suprotnim aktom pod nazivom *diffarreatio*, koji se izvodio podnošenjem žrtve u obliku kolača od pira uz izricanje nekih kletvi, a radi raskidanja vlasti nad ženom.⁴² *Coemptio*, drugi način sklapanja braka, sklapan je putem prividne kupnje žene kojoj su nazočili držač vage i svjedoci.⁴³ *Usus* je poznat kao posljednji način sklapanja braka *cum manu* prilikom

³⁷ Treggiari, *op. cit.*, str. 440.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ D. 24. 2. 3. (Paulus 35 ad ed.): Ne dolazi do razvoda braka, osim ako postoji odlučna namjera bračnih drugova za trajnim razilaženjem. Stoga, što god se učini ili kaže u stanju ljutnje nije konačno, osim ako je jasno da je odluka konačna. Zato, ukoliko se nakon izjave o odbijanju (*repudium*) kazane u stanju ljutnje, žena ubrzo vrati, utoliko se brak ne smatra razvedenim (preuzeto iz Grubbs, *op. cit.*, str. 188).

⁴⁰ Treggiari, *op. cit.*, str. 440 sq.

⁴¹ Reynolds, *op. cit.*, str. 218.

⁴² Baron, I., *Institucije rimskoga prava*, Zagreb, 1925., str. 68.

⁴³ Lewis, A., *Slavery, Family and Status*, u: Johnston, D. (ur.), *The Cambridge Companion to Roman Law*, Edinburgh, 2015., str. 151-174, str. 167.

kojeg se brak smatrao sklopljenim nakon godine dana ostvarivanja vlasti nad ženom od strane muža. Sklapanje braka tim načinom žena je bila u prilici izbjeći ako je tri uzastopne noći izbivala od svoga budućeg muža.⁴⁴ Obje forme sklapanja braka razvodile su se putem postupka remancipacije (*remancipatio*), prividne prodaje bivšem kućnom domaćinu žene, odnosno emancipacijom (*emancipatio*), ako *pater familias* više nije bio među živima,⁴⁵ na način da žena ulazi u *mancipium* kupca, a on ju potom oslobađa.⁴⁶

Brakovi sklopljeni *sine manu* u periodu trajanja Rimske Republike razvodili su se jednostavnim očitovanjem volje.⁴⁷ Volja se uobičajeno izražavala formulom koju spominje Gaj u D. 24. 2. 2.1. (Gaius 11 ad ed. provinc.): *In repudiis autem, id est renuntiatione comprobata sunt haec verba: „tuas res tibi habeto“, item haec: „tuas res tibi agito.“*⁴⁸ Gaj spomenutu formulu veže uz riječ *repudium*, stoga se opravdano pretpostavlja da se ista u početku vezala uz jednostrani zahtjev muža za razvod. Smatra se da su se riječi „*tuas res*“ (svoje stvari) odnosile isključivo na osobne stvari bračnog druga, poput odjeće. S druge strane, s obzirom da je formulacija riječi poprilično neodređena, malo je vjerojatno da je žena ovom prilikom uzimala natrag miraz koji je unosila u brak prilikom njegova sklapanja.⁴⁹ Iako sam Gaj spominje formulu kojom se razvodi brak *sine manu*, smatrao je da ista nije potrebna kako bi se razveo brak. Izneseno potvrđuje činjenica da se u izvorima zaista nigdje ne spominje da je izgovaranje formule bilo nužno.⁵⁰ Unatoč neobvezatnosti formule, bilo je od velike praktične važnosti otkloniti svaku sumnju o provedenom razvodu braka. Primjerice, jasno izražena volja za razvod braka omogućavala je Rimljanima sklapanje novog braka bez straha od sankcija koje bi pogađale one koji su prakticirali bigamiju.⁵¹ Važno je istaknuti da je sklapanje novog valjanog braka u uobičajenim okolnostima pružalo potvrdu o razvodu od prijašnjeg bračnog druga, no svakako se sklapanje novog braka nije smatralo konstitutivnim u odnosu na razvod prethodnog braka.⁵² Također, isključivo razvod koji nije ostavljao nedoumice o prestanku braka omogućavao je ženi pravo na povratak miraza.⁵³

Zbog neformalnog karaktera razvoda rimskog braka, za prestanak braka dovoljno je bilo očitovanje volje za razvod putem prekidanja faktične zajednice. No, usprkos toga što su tijekom

⁴⁴ Reynolds, *op. cit.*, str. 221.

⁴⁵ Lewis, *op. cit.*, str. 168.

⁴⁶ Baron, *op. cit.*, str. 68.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ D. 24. 2. 2.1. (Gaius 11 ad ed. provinc.): U slučaju razvoda, izgovaraju se riječi „uzmi svoje stvari sebi“. (preuzeto iz Treggiari, *op. cit.*, str. 446).

⁴⁹ Treggiari, *op. cit.*, str. 446 sq.

⁵⁰ *Ibid.*, str. 447.

⁵¹ Grubbs, *op. cit.*, str. 190.

⁵² Treggiari, *op. cit.*, str. 450.

⁵³ Grubbs, *op. cit.*, str. 190.

dužeg vremenskog perioda bili odvojeni, ako kod bračnih drugova nije postojala namjera razvoda braka, on je ostajao na snazi.⁵⁴

Potkraj Republike postaje uobičajeno izjaviti volju o jednostranom razvodu braka putem pisane izjave o razvodu (*remittere*) ili obavijesti putem posrednika, najčešće na način da se okonča faktična životna zajednica te potom pošalje obavijest,⁵⁵ a August svojom *lex Iulia de adulteriis* propisuje obvezatnu formu razvoda braka. Prema njegovu zakonodavstvu, da bi se razvod braka smatrao valjanim, potrebno je bilo razvod najaviti putem oslobođenika ili u pisanom obliku pred sedmoricom svjedoka.⁵⁶ Spomenuti javni oblik razvoda braka od iznimne je važnosti bio za muža koji se razvodio od žene preljubnice. Nepoštivanjem propisanog načina razvoda, muž se izlagao opasnosti od optužbi, a posljedično i kazni, zbog podvođenja vlastite žene.⁵⁷ Ujedno se iz praktičnih razloga nije zahtijevalo da druga bračna strana dozna da je zatražen razvod braka, posebice u vrijeme ratova, kada su žene inicirale razvode od svojih muževa. U svakom slučaju, bez obzira na ženino saznanje da je njezin muž postao zarobljenik, prevladavalo je stajalište da žena radi svoje sigurnosti formalno razvede brak kako bi preudaja bila valjana.⁵⁸

3.1.3 Ovlaštenici na razvod braka

Pravo na razvod braka imale su, ovisno o shvaćanjima pojedinog razdoblja, različite osobe. Poznato jest da su muškarci u Rimu imali pravo na razvod braka od najstarijeg doba, iako možda ne bezrazložno, svakako zbog bračnih povreda koje bi počinila žena. Ako je vjerovati Plutarhovim zapisima, već je Romulovo pravo muškarcu davalo ovlast tražiti razvod od žene, primjerice, zbog preljuba ili trovanja djece.⁵⁹ Potrebno je istaknuti da su izvori o ovlastima za razvod braka, kao i o razvodu braka u rimskom pravu generalno, ustvari oskudni.

Prema dostupnim podacima, u vrijeme kada je prevladavao *manus* brak, razvod braka imali su pravo zahtijevati muž ili njegov *pater familias*. Doduše, u izvorima rimskog prava kojima danas raspolažemo nigdje se izričito ne navodi pravo kućnog domaćina bilo koje bračne strane na razvod braka njihove djece. Međutim, nedvojbeno je da je za sklapanje braka u starije doba bio potreban njihov pristanak, pa analogno navedenom možemo pretpostaviti da je za razvod braka bio potreban barem prešutni pristanak, odnosno nepostojanje njihova prigovora o

⁵⁴ Treggiari, *op. cit.*, str. 451.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ Romac, *op. cit.*, str. 130.

⁵⁷ Grubbs, *op. cit.*, str. 190.

⁵⁸ Treggiari, *op. cit.*, str. 452 sq.

⁵⁹ *Ibid.*, str. 441.

razvodu.⁶⁰ Pretpostavlja se da su sve do sredine drugog stoljeća njihovi kućni domaćini mogli zatražiti razvod braka unatoč njihovoj protivljenju.⁶¹ Premda bi brak prestajao, otac nije imao pravo odvojiti svoju kćer od njezina muža, kao ni pravo na povratak miraza bez njezina pristanka.⁶² Naknadno rimski carevi oduzimaju ovlast očevima, koji su prethodno dali suglasnost za sklapanje braka, tražiti razvod braka njihove djece, ako ista žive u skladnom braku te se protive razvodu, osim ako za razvod nije postojao veoma važan razlog. Pravo kućnog domaćina u ovom obliku ostaje do početka vladavine Justinijana.⁶³

Prihvatimo li tezu o uvjetovanosti razvoda braka pristankom kućnog domaćina muževne strane, isti nije imao veće praktično značenje. Naime, vrlo je vjerojatno da su očevi muškaraca čiji je pristanak bio potreban za razvod braka već bili preminuli prije sklapanja braka, ako tome i nije bio slučaj, očevi ne bi živjeli dugo vremena nakon sklapanja braka njihovih sinova.⁶⁴ U razdoblju kada počinje prevladavati sklapanje braka *sine manu*, žena ostaje pod vlašću svojeg kućnog domaćina, a brak osim njega može razvesti i kćer, dakako uz njegov pristanak. Kada se radi o ženama, s obzirom na to da su stupale u brak u prosjeku deset godina mlađe od muškaraca, bilo je izvjesnije da je njihov *pater familias* još uvijek živ za vrijeme trajanja njihova braka. Shodno rečenom, ako je *pater familias* ugovorio sklapanje braka vlastite kćeri u mlađoj dobi, zbog smrti svog oca žena je ipak bila slobodna tražiti razvod braka bez pristanka svog kućnog domaćina već u svojim ranim tridesetima.⁶⁵

Zasnivanjem braka *sine manu* žena je ostajala pod vlašću svojeg kućnog domaćina, a budući da isti nije živio dugo godina nakon njezina sklapanja braka, žena je ubrzo postajala *sui iuris*, slobodna od očeve vlasti, ovlaštena samostalno zahtijevati razvod braka.⁶⁶ Pretpostavlja se da je tijekom klasičnog razdoblja žena imala pravo zahtijevati razvod braka bez izričitog pristanka svog oca, iako je vjerojatnije da se radilo o prešutnom pristanku koji je vrijedio ako otac ne bi izjavio prigovor.⁶⁷ U svakom slučaju, zbog učestalijeg sklapanja braka *sine manu*, te sukladno tome i nedostatku kontrole nad ženom od strane muža, ženama je u rimskom pravu dana mogućnost jednostranog razvoda braka kao i muškarcima do 1. st. pr. Kr., a nešto kasnije su isto pravo uživale i žene koje su se nalazile u braku *cum manu*.⁶⁸

⁶⁰ Grubbs, *op. cit.*, str. 195.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Ibid.*, str. 197.

⁶³ Treggiari, *op. cit.*, str. 460.

⁶⁴ Grubbs, *op. cit.*, str. 195.

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Treggiari, *op. cit.*, str. 443.

⁶⁷ *Ibid.*, str. 460.

⁶⁸ Grubbs, *op. cit.*, str. 187.

Ne postoje podaci o učestalosti razvoda braka u Rimu provedenih na inicijativu žene, no naslućuje se da su takvi razvodi bili rijetki. Navedeni zaključak determiniran je dvama uzrocima. Prvi se sastoji u činjenici da, bez obzira na pravo žena da jednostrano zatraže razvod, zbog straha od socijalne stigme u društvu izbjegavale su isto upotrijebiti. Drugi faktor o kojem valja voditi računa jest da su izvori o razvodu braka pisani od strane muškaraca koji, ako je riječ o razvodu braka, pretpostavljaju da je brak uvijek razriješen na zahtjev muža. O razvodu braka na zahtjev žene pisali bi samo u slučaju uznemirujućih okolnosti, stoga postoji opravdana sumnja o stvarnoj reprezentaciji govoreći u okviru razvoda braka ostvarenih na inicijativu žena.⁶⁹

3.1.4 Suzbijanje razvoda braka pod vladavinom kršćanskih careva

Postklasično razdoblje, posebice 4. i 5. st., obilježeno je vladavinom kršćanskih careva čije zakonodavstvo donosi znatne promjene u odnosu na razvod brakova. Pod utjecajem kršćanskog učenja o nerazrješivosti sklopljenog braka dolazi do carske intervencije u materiju o razvodu brakova propisivanjem opravdanih i neopravdanih razloga za razvod. No, zbog duboko ukorijenjenog stava rimskog naroda o slobodi razvoda braka, bilo je nemoguće isti u potpunosti zabraniti. Naime, razvod braka unatoč nepostojanju zakonom priznatih razloga jest bio valjan i priznat ali su ga pratile određene imovinskoppravne sankcije.⁷⁰ Osim razloga koji su opravdavali razvod, car Teodozije II. uvodi obvezu razvoda braka u određenoj formi, u obliku takozvanog raspusnog pisma (*libellus repudii*) potpisanog od sedmorice svjedoka. Smatra se da *libellus repudii* porijeklo vuče iz Svetog pisma, a prema evanđelju po Mateju upućuje na zaključak da je, barem u ondašnje vrijeme, razvod braka u obliku raspusnog pisma prema kršćanskom nauku bio dopušten.⁷¹

3.1.4.1 Opravdani i neopravdani razlozi razvoda braka

Još je Romulov zakon propisivao razloge zbog kojih muškarac može zatražiti razvod od žene, a u slučaju bezrazložnog razvoda braka muž bi bio kažnjen gubitkom imovine na način da bi polovica pripadala bivšoj ženi, a druga polovica božici Cereri.⁷² Čak i za vrijeme Rimske Republike, prije prodora kršćanskog utjecaja, car August propisuje razloge koji opravdavaju

⁶⁹ Treggiari, *op. cit.*, str. 444.

⁷⁰ Romac, *op. cit.*, str. 131.

⁷¹ Kožina, K., *Dijalektika kao mogući koncept razumijevanja procesa razvoja instituta razvoda braka i uloga Katoličke crkve u tom procesu*, Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja, vol. 52, br. 104, 2018., str. 65-80, str. 70.

⁷² Baron, *op. cit.*, str. 68.

razvod rimskog braka. Slijedom navedenog, razvod je bio moguć zbog preljuba, teške bolesti bračnog druga, starosti, duševnog oboljenja ili ženine neplodnosti.⁷³ Nadalje, da bi razvod braka uopće bio dopušten, muž je morao pružiti dokaze o nakani sklapanja novog braka neposredno nakon razvoda, a ženama je za preudaju ostavljen rok od šest mjeseci od razvoda prethodnog braka.⁷⁴

U okviru razloga za razvod odobrenih od samih kršćanskih careva, reformu bračnog prava prvi donosi Konstantin 331. godine. Svojom carskom konstitucijom taksativno navodi razloge koji opravdavaju razvod braka istodobno propisujući sankcije za bezrazložni razvod.⁷⁵ Muškarcu je bilo dopušteno jednostrano zatražiti razvod braka od preljubnice, žene trovateljice ili svodnice, a ženi u slučaju da je njezin muž bio ubojica, trovatelj ili oskvrnitelj grobova.⁷⁶ Ujedno propisuje da se alkoholizam, kockanje i koketiranje s drugim ženama ne smatraju opravdanim razlozima za razvod žene od njezina muža. Izneseno opravdava pretpostavku da su prije Konstantina spomenuti razlozi vrijedili kao opravdani za jednostrani razvod braka.⁷⁷ U slučaju kršenja zakona od strane muža, osim što je za njega nastajala dužnost povratka miraza u cijelosti, gubio je pravo na sklapanje novog braka. Nadalje, ako je muž u kuću doveo novu ženu, prva je imala pravo ući u kuću i uzeti miraz nove žene. S druge strane, žena na čiju je inicijativu bezrazložno razveden brak bi gubila miraz i muževe darove poklonjene prije sklapanja braka (*donatio ante nuptias*), što je bilo popraćeno njezinom deportacijom na otok.⁷⁸

Honorije i Konstant II. uvode još strože kazne za oba bračna druga. U svojim konstitucijama razlikuju *iustae causae*, za koje se pretpostavlja da su veoma slična propisanim, Konstantinovim opravdanim razlozima i *mediocris causae*, kao djelomično opravdane razloge za razvod braka. Ako razvod braka nije slijedio opravdani razlog, bračne su drugove stizale sankcije u vidu zabrane sklapanja novog braka za ženu i muškarca, gubitak miraza te za ženu izgon. U slučaju postojanja djelomično opravdanih razloga za razvod, bračni su drugovi ipak bili blaže kažnjeni.⁷⁹

Prije Justinijana, regulaciju razvoda braka proveli su carevi Valentinijan III. i Teodozije II. Prema njihovim konstitucijama ženi je opravdano dopušteno razvesti brak, ako dokaže da je njezin muž: preljubnik, ubojica, razbojnik, kradljivac stoke, otimač ljudi radi zasnivanja

⁷³ Polenak-Akimovska, M. *et al.*, *Roman divortium and Its Influence on the Divorce in Macedonia*, *Ius Romanum*, vol. 473, 2017., str. 474-490, str. 480.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ Bratković, *op. cit.*, str. 120.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ Treggiari, *op. cit.*, str. 464.

⁷⁸ Bratković, *op. cit.*, str. 120.

⁷⁹ *Ibid.*

ropstva, ako je pokušao ubiti upotrebom otrova ili na koji drugi način ili ako ju je muž bičevao.⁸⁰ Dakako, konstitucije su i muževima omogućavale opravdani razlog braka, a između ostalog ako je žena: preljubnica, ubojica, kradljivica, prenoćila izvan kuće, protivno volji muža nazočila predstavama u areni te pokušala ubojstvo nad mužem.⁸¹ Njihove su sankcije ipak bile nešto blaže od onih njihovih prethodnika. Žena koja bezrazložno razvede brak gubila bi miraz i *donatio ante nuptias* te bi imala zabranu sklapanja novog braka, no ona je vrijedila samo narednih pet godina od razvoda prethodnog.⁸² Ovakva se odluka opravdavala razlogom nedostojnosti žene na sklapanje novog braka, upravo zato što je prethodni razvela bez da je imala povoda.⁸³

3.1.4.2 Razvod braka prema Justinijanovu pravu

Justinijan I. Veliki, pod čijom je vladavinom tijekom 6. st. provedena posljednja opsežna obnova pitanja uređenja razvoda braka, razlikovao je četiri vrste razvoda ovisno o njihovoj opravdanosti, a zatim i sankcijama koje bi uslijedile:

- *Repudium sine ulla causa* - razvod braka na inicijativu jednog od bračnih drugova bez postojanja osobitog razloga. Iako su bračne drugove pogađale stanovite sankcije zbog ovakvog načina razvoda braka, razvod je bio dopušten i zakonit, a brak bi prestao postojati;

- *Repudium ex iusta causa* - razvod braka odlukom jednog bračnog druga, zbog skrivljenog ponašanja druge strane, odnosno bračni drug koji bi zahtijevao razvod braka činio je to iz opravdanog razloga. Pritom su kod ove vrste razvoda braka sankcije sustizale stranu koja je kriva za razvod;

- *Divortium communi consensu* tj. *divortium mutuo consensu* - sporazumni razvod na zahtjev obaju bračnih drugova. Razvod braka sporazumom Rimljani su upotrebljavali do dolaska cara Justinijana na vlast, budući da je car njega proglasio ništavim, osim u situacijama u kojima se obje strane zavjetuju zavjetom čistoće. Već je njegov nasljednik ukinuo zabranu sporazumnog razvoda braka;

- *Divortium bona gratia* - brak se razvodi na zahtjev jedne strane, iz zakonom opravdanih razloga, no za iste se drugom bračnom drugu nije pripisivala krivnja. Moguće je bilo razvesti braka zbog impotencije, zarobljenništva ili zavjeta čistoće.⁸⁴

⁸⁰ *Ibid.*, str. 121.

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Ibid.*

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ Baron, *op. cit.*, str. 69.

Justinijanove novele su u slučaju razvoda braka bez opravdanog razloga u pogledu sankcija uglavnom slijedile njegove prethodnike. Tako je žena gubila miraz, *donatio ante nuptias* te je bila doživotno zatvorena u samostan. Za muškarce na čiju je inicijativu bezrazložno razveden brak nastajala je obveza povratka miraza, darova poklonjenih prije braka, kao i obveza davanja trećine darova od svojih dobara.⁸⁵ S druge strane, *repudium ex iusta causa*, odnosno jednostrani razvod zbog krivnje druge strane, bio je zakonit u slučaju preljuba, počinjenih teških zločina, pokušaja ubojstva bračnog druga ili nemoralnog življenja bračnog druga, a takvoga bi sustizale posljedice u obliku gubitka miraza, zabrane sklapanja novog braka, deportacije ili izгона.⁸⁶

Naročito zanimljiv slučaj predstavlja sporazumni razvod na zahtjev obaju bračnih drugova koji je u potpunoj suprotnosti s kršćanskim učenjem, stoga da bi barem djelomično udovoljio zahtjevima Crkve Justinijan je nakon nekog vremena zabranio ovakvu vrstu razvoda. No, zbog duge rimske tradicije o slobodi razvoda braka, već njegov nasljednik Justin II. ukida spomenutu zabranu 566. godine.⁸⁷ Ispravno je zaključiti kako je Justinijan svojim reformama indirektno pokušao spriječiti razvode brakova, pokušavajući pomiriti duboko ukorijenjene stavove svog stanovništva o slobodi razvoda braka s kršćanskim naukom o nerazrješivosti ženidbe, čija načela u potpunosti prevladavaju tek u Srednjem vijeku.⁸⁸

3.1.5 Posljedice razvoda braka

Osim prestanka faktične zajednice bračnih drugova, razvod braka pratile su posljedice u obliku obveze na povratak miraza te uređenje pitanja položaja djece. Iako je rimski brak počivao na režimu odvojenih dobara bračnih drugova, osim slučajeva sklapanja brakova *cum manu* u kojem je slučaju ženina imovina prelazila u vlasništvo muža, a shodno tome nije smatrana mirazom, bračni su drugovi imali mogućnost stjecanja zajedničkog vlasništva na određenim stvarima, primjerice nekretnina ili robovima. Stoga je prilikom razvoda braka nastajala obveza odrediti koji će od bivših bračnih drugova otkupiti dio imovine onog drugog.⁸⁹

⁸⁵ Bratković, *op. cit.*, str. 123.

⁸⁶ Polenak-Akimovska *et al.*, *op. cit.*, str. 482.

⁸⁷ Berdica, J.; Žiha, N., *Utjecaj kršćanske tradicije na matrimonium u Justinijanovoj kodifikaciji*, Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, vol. 29, br. 3-4, 2013., str. 29-59, str. 50.

⁸⁸ Romac, *op. cit.*, str. 131.

⁸⁹ Treggiari, *op. cit.*, str. 466.

3.1.5.1 Povratak miraza

Zasnivanje obveze na davanje miraza jedna je od karakterističnih značajki, posebice brakova *sine manu*. U početku, miraz nije bio neizostavan za sklapanje braka, već se spomenuta obveza morala izričito ugovoriti.⁹⁰ Kasnije, kako navodi Ulpijan u D. 23. 3. 3. (Ulpianus 63 ad ed.): *Dotis appellatio non refertur ad ea matrimonia, quae consistere non possunt: neque enim dos sine matrimonio esse potest. Ubicumque igitur matrimonii nomen non est, nec dos est,*⁹¹ miraz postaje dužnost ženina kućnog domaćina ili njegovih prednika. Budući da je muž bio dužan uzdržavati ženu prema istu životnom standardu kakvog je žena imala prije sklapanja braka, svrha davanja miraza sastojala se u financijskom doprinosu žene u snošenju troškova kućanstva i brige oko obitelji.⁹²

U ranije vrijeme miraz je u potpunosti prelazio u vlasništvo muža, a takvo se uređenje pravdalo činjenicom da djeca nasljeđuju po ocu, a ne po majci.⁹³ Istovremeno se povratak miraza prilikom razvoda braka nije mogao zahtijevati tužbom, već je bila riječ o moralnoj obvezi muža.⁹⁴ U doba Republike s porastom broja razvoda brakova dolazi do državne intervencije uređenja obveze na povratak miraza ponajviše radi zaštite žene u slučaju prestanka braka.⁹⁵ Iako postoje prijepori radi li se zaista u prvom razvodu braka u prethodno spomenutom slučaju Spuriusa Carviliusa Ruge, on je izrazito važan stoga što predstavlja svojevrsni presedan u vezi s povratkom miraza. Naime, ovaj se državnik od svoje žene razveo bez ikakvih materijalnih posljedica. Nakon njegova slučaja nastaje svijest o obvezi povratka miraza ženi nakon razvoda braka, a u obliku tužbe kojom će zahtijevati njegov povratak.⁹⁶ Zaista, postaje uobičajeno već prilikom predaje miraza ugovarati njegov povratak u obliku stipulacije (*cautio rei uxoriae*), a žena je imala pravo na tužbu (*actio ex stipulatu*) kojom je muž bio primoran ispuniti svoju obvezu.⁹⁷ Riječ je o tužbi *stricti iuris*, dakle protuzahjevni muža nisu uzimani u obzir.⁹⁸ S druge strane, u doba kasne Rimske Republike, postaje općeprihvaćeno stajalište da je povratak miraza obvezatan, bez obzira je li povratak prethodno izričito ugovoren, a žena isti

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ D. 23. 3. 3. (Ulpianus 63 ad ed.): Miraz se ne odnosi na brakove koji se ne mogu sklopiti; jer bez braka ne može biti ni miraza. Dakle, gdje nema braka, nema ni miraza.

⁹² Žiha, N., *Imovinskopravni aspekti prestanka braka u rimskoj pravnoj tradiciji*, u: Rešetar, B.; Župan, M. (ur.), *Imovinskopravni aspekti razvoda braka: hrvatski, međunarodni i europski kontekst*, Osijek, 2011., str. 47-67, str. 53.

⁹³ Reynolds, *op. cit.*, str. 228.

⁹⁴ Rešetar; Župan, *op. cit.*, str. 56.

⁹⁵ Reynolds, *op. cit.*, str. 229.

⁹⁶ Treggiari, *op. cit.*, str. 442.

⁹⁷ Žiha, *op. cit.*, str. 56.

⁹⁸ *Ibid.*

može zahtijevati putem *actio rei uxoriae*.⁹⁹ Za razliku od prethodne, ovdje se radi o tužbi *bona fidei iudicia*, pa su se prema tome u obzir uzimali zahtjevi muža, ali i djece, a prema načelu pravičnosti.

Justinijan poduzima dodatan korak u smislu zaštite ženina miraza propisujući zabranu otuđenja nekretnina koje čine miraz, čak i uz pristanak žene, kao i pravilo da obveza povratka miraza stoji kako u slučaju razvoda, tako i za slučaj prestanka braka smrću žene.¹⁰⁰ Štoviše, zaštita se pruža do te mjere da žena u svrhu povratka miraza dobiva pravo prvenstva nad ostalim muževim vjerovnicima. Iznimka od navedenog pravila odnosila se na situacije jednostranog opravdanog razvoda od strane muža ili pak jednostranog razvoda na zahtjev žene bez opravdanog razloga, pri čemu je miraz ostajao mužu.¹⁰¹ Uspostavljajući zabranu otuđenja zemljišta, uz obvezu povratka miraza, ali i pravilima o odgovornosti za gubitak stvari koje čine miraz ili njihovo pogoršanje, Justinijan pravo vlasništva muža nad mirazom postavlja na razinu formalnosti, ostavljajući mu pravo plodouživanja (*ususfructus*).¹⁰²

3.1.5.2 Položaj djece nakon razvoda braka

Dok se u današnje vrijeme vode iscrpni sporovi oko skrbništva nad djecom zbog razvoda braka, rimsko pravo simplificiralo je pitanje položaja djece nakon razvoda na način da djeca rođena u zakonitom rimskom braku nakon njegova okončanja u pravilu ostaju pod očinskom vlašću, dok su žene skrb nad djecom dobivale samo u iznimnim slučajevima i u ograničenom opsegu.¹⁰³ Zanimljivo je istaknuti da je zbog ovakvog načelnog stajališta rimskog prava ženu pratio izvjesni rizik da više nikada ne vidi svoju djecu, stoga je opravdana pretpostavka da upravo iz ovog razloga žene nisu češće potencirale razvode brakova.¹⁰⁴ Pretpostavlja se da je iznimka od ovog pravila postojala u slučaju da su djeca bila izrazito mala, a svakako i onda kada je otac bio „na lošem glasu“.¹⁰⁵

Bez obzira jesu li djeca nakon razvoda braka živjela s ocem ili majkom, otac je bio dužan snositi troškove uzdržavanja djece, a u koju mu je svrhu bilo dano i pravo da zadrži dio miraza.¹⁰⁶ Također, ni u takvim situacijama muškarac nije gubio očinsku vlast nad svojom

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ Reynolds, *op. cit.*, str. 229.

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Žiha, *op. cit.*, str. 57.

¹⁰³ Grubbs, *op. cit.*, str. 198 sq.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ Žiha, *op. cit.*, str. 62.

¹⁰⁶ Grubbs, *op. cit.*, str. 199.

djecom.¹⁰⁷ No, u doba kasne Republike već se uvriježilo stajalište da je i majka dužna financijski doprinostiti uzdržavanju svoje djece nakon razvoda braka.¹⁰⁸ Obveza majke na uzdržavanje djece pravdala se činjenicom da su imućna djeca dužna uzdržavati siromašnu majku.¹⁰⁹ Shodno navedenom, rimsko je pravo posebnu pažnju pridavalo ekonomskom položaju djece u slučaju razvoda braka, propisujući pravila čije su posljedice bile u ovisnosti o strani koja je kriva za razvod.¹¹⁰ Primjerice, u slučaju ženine krivnje za razvod braka miraz je prelazio u vlasništvo djece, dok je muž na istom dobivao plodouživanje (*ususfructus*). Naprotiv, ako je krivnja za razvod pripisana mužu, isti je gubio darove poklonjene ženi koji su pritom u jednakom omjeru pripadali djeci i ženi, s tim da je žena dobivala još pravo plodouživanja.¹¹¹

U slučaju sporazumnog razvoda braka, bivšim bračnim drugovima dana je veća mogućnost u vidu dogovora oko skrbništva nad djecom, iako takvi slučajevi nisu bili pravno regulirani.¹¹² Ako je pak došlo do spora u takvim situacijama, na sucu je bila odluka s kojim će od roditelja djeca živjeti, pri čemu se odluka temeljila na viđenju suca koji je od njih prikladniji za odgoj djece. Istodobno je roditelj kojemu je povjerena skrb preuzimao obvezu odgoja i obrazovanja djece.¹¹³

Čini se ispravnim posvetiti nekoliko riječi zanimljivim pravilima koje je rimsko pravo predviđalo u slučaju ženine trudnoće u vrijeme razvoda braka. Svrha propisivanja posebnih pravila bila je priznavanje djeteta kao punopravnog nasljednika svog oca, začetog u zakonitom braku, bez obzira što je brak naknadno razveden.¹¹⁴ Prema *senatus consultum Plancianum*, za trudnu ženu nastajala je obveza slanja obavijesti o trudnoći bivšem mužu u roku od trideset dana od razvoda.¹¹⁵ Nakon što bi primio obavijest za muža su bile otvorene tri mogućnosti, od kojih se prva sastoji u izjavi kojom poriče da je dijete njegovo, a pritom za njega ne nastaju nikakve daljnje obveze, nego je žena obvezna na uzdržavanje djeteta. Zatim je mogao poslati svoje čuvaru bivšoj ženi, što se nije uzimalo kao priznanje ili poricanje, već je muž na taj način dobivao na vremenu da donese svoju odluku. Naposljetku, muž nije morao ništa učiniti povodom obavijesti što je ustvari impliciralo njegovo priznanje djeteta te ujedno stvaralo obvezu na uzdržavanje.¹¹⁶ Opisani postupak nalikuje onom kojeg su trudne udovice morale

¹⁰⁷ Žiha, *op. cit.*, str. 62.

¹⁰⁸ Treggiari, *op. cit.*, str. 467.

¹⁰⁹ Žiha, *op. cit.*, str. 62 sq.

¹¹⁰ *Ibid.*, str. 63.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² Grubbs, *op. cit.*, str. 199.

¹¹³ Žiha, *op. cit.*, str. 62.

¹¹⁴ Grubbs, *op. cit.*, str. 200.

¹¹⁵ Treggiari, *op. cit.*, str. 467.

¹¹⁶ *Ibid.*

slijediti, pri čemu je *pater familias* pokojnog muža u pravilu imao ovlast odlučiti gdje i tko će odgajati dijete. Shodno spomenutoj analogiji, pretpostavlja se da je bivši muž uživao jednako pravo u vezi s djetetom nakon njegova rođenja.¹¹⁷

3.2 Prestanak braka smrću bračnog druga

Prestanak braka uslijedio bi u slučaju smrti bračnog druga, a pritom je preživjelom bračnom drugu bilo dozvoljeno sklopiti novi brak. Razvidno jest da u ovom slučaju prestanka braka nije postojala krivnja kojeg od bračnih drugova, stoga ovakav način prestanka braka nisu pratile sankcije. Međutim, prestanak braka zbog smrti bračnog druga izazivao je određene posljedice, posebice za preživjelu ženu, čija se obveza sastojala u zabrani sklapanja novog braka unutar roka od deset mjeseci od muževe smrti.¹¹⁸ Isprva je vrijeme žalovanja (*tempus lugendi*) predviđeno za slučaj „da se ne uvrijedi duh pokojnog muža“,¹¹⁹ a s vremenom počinje predstavljati legitiman period u kojem žena ne smije sklopiti novi brak radi „sprječavanja miješanja krvi“¹²⁰ (*turbatio sanguinis*), odnosno otklanjanja pitanja očinstva djeteta rođenog nakon sklapanja novog braka.¹²¹ Neupitno jest da su Rimljani poznavali *tempus lugendi* kao bračnu zapreku za sklapanje novog braka udovice nakon smrti njezina muža, no rimski pravnici nigdje ne ističu njegovu obvezatnost.¹²² Drugim riječima, sklapanje novog braka udovice unutar roka od deset mjeseci od smrti muža, iako uz sankcije prema ženi i novom mužu koji nije poštivao vrijeme žalovanja, bilo je valjano.¹²³

Rimsko pravo predviđalo je posebna pravila o povratku miraza u slučaju prestanka braka zbog smrti bračnog druga. U slučaju ženine smrti miraz se vraćao onome koji ga je dao prilikom sklapanja braka, a najčešće se radilo o kućnom domaćinu.¹²⁴ Unatoč prethodno rečenom, ako su u braku rođena djeca, muž je bio ovlašten zadržati jednu petinu cjelokupne imovine koja je činila miraz po svakom djetetu. Muž je imao pravo zadržati miraz nakon ženine smrti ako je kućni domaćin već bio preminuo.¹²⁵ U slučaju prestanka braka zbog smrti muža miraz se vraćao ženi. Spomenuto pravilo jedino je razumljivo budući da je miraz ionako dio

¹¹⁷ *Ibid.*, str. 467 sq.

¹¹⁸ Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2022., str. 80 sq.

¹¹⁹ Treggiari, *op. cit.*, str. 493.

¹²⁰ *Ibid.*, str. 494.

¹²¹ Horvat; Petrak, *op. cit.*, str. 80.

¹²² Treggiari, *op. cit.*, str. 494.

¹²³ *Ibid.*

¹²⁴ Lewis, *op. cit.*, str. 168.

¹²⁵ *Ibid.*

imovine njezine obitelji, davan u svrhu pridonosa za njezino uzdržavanje, kao i uzdržavanje djece tijekom trajanja braka.¹²⁶

3.3 Prestanak braka preko *capitis deminutio*

Bez obzira što se prvenstveno odnosi na položaj osobe, *capitis deminutio* (gubitak slobode)¹²⁷, ovisno u kojem obliku se pojavljivao, prema rimskom je pravu bio jedan od načina prestanka braka koji bi nastupao neovisno od volje bračnih drugova.

Capitis deminutio maxima dovela je do potpunog prestanka pravne osobnosti osobe što je prema naravi stvari podrazumijevalo prestanak braka.¹²⁸ Jednake posljedice izazivalo bi zarobljavanje od strane neprijatelja. Međutim, takvim je osobama, ako bi pobjegle iz zarobljeništva naknadno priznavan *ius postliminii*.¹²⁹ Drugim riječima, takvim su osobama priznavani svi pravni odnosi nastali prije njezina pada u neprijateljsko zarobljeništvo osim posjeda i braka. Naime, iz razloga što je brak predstavljao faktičnu zajednicu muža i žene, zasnivanje ropstva izazivalo je prekid takve zajednice.¹³⁰ Slijedom navedenog bivši su bračni drugovi u slučaju povratka zarobljenika te postojanja želje da budu muž i žena morali sklopiti novi brak.¹³¹ Značajno je pravilo koje uspostavlja Justinijan prema kojemu u slučaju pada u neprijateljsko zarobljeništvo za drugog bračnog druga nastaje zabrana stupanja u novi brak prije proteka roka od pet godina. U suprotnom se smatra da je brak prestao bezrazložnim razvodom, a takvog su pratile određene sankcije.¹³²

Capitis deminutio media (gubitak građanstva) nastajala je uslijed izгона, deportacije u latinsku koloniju ili odlaskom k neprijatelju, pri čemu je u potonjem slučaju osoba postajala peregrin.¹³³ S obzirom da je *capitis deminutio media* izazivala prestanak građanstva, osobi koju je zahvatila dokidala bi se sva prava koja je imala prema *ius civile*, uključujući i brak.¹³⁴ No, osoba koja je postala peregrin nije istovremeno gubila i slobodu, stoga se njezin brak ipak mogao nastaviti, iako ne kao punopravni rimski brak, već kao *matrimonium non iustum*.¹³⁵ Ujedno pod Justinijanovom vladavinom kazna deportacije više ne izaziva prestanak braka.¹³⁶

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1948., str. 118.

¹²⁸ *Ibid.*, str. 143.

¹²⁹ Horvat, *op. cit.*, 2017, str. 115.

¹³⁰ Eisner; Horvat, *op. cit.*, str. 118, 143.

¹³¹ Romac, *op. cit.*, str. 128.

¹³² *Ibid.*, str. 128 sq.

¹³³ Horvat, *op. cit.*, 2017, str. 115.

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ Baron, *op. cit.*, str. 27.

¹³⁶ Romac, *op. cit.*, str. 129.

Capitis deminutio minima odnosila se isključivo na obiteljskopравни status osobe, a kojom se dokidala agnatska veza s obitelji.¹³⁷ Upravo iz spomenutog razloga *capitis deminutio minima* bila je od značaja isključivo za brakove sklapane *cum manu*, dok na brakove *sine manu* nije imala nikakvog utjecaja.¹³⁸ U kasnije je vrijeme korištena samo u iznimnim situacijama, pri čemu se koristila kako bi se nad ženom dokinuo *manus*, a brak bi nastavio postojati.¹³⁹

4. PRESTANAK BRAKA U SUVREMENOM HRVATSKOM PRAVU U ODNOSU NA RIMSKO PRAVO

Suvremeno hrvatsko zakonodavstvo značajno drukčije uređuje prestanak braka nego što je to činilo ondašnje rimsko pravo. Osim razvoda braka i smrti bračnog druga, suvremeno pravo poznaje dodatne dvije osnove prestanka braka, dok za uvrštavanje *capitis deminutio* kao osnove prestanka braka, zbog nepostojanja ropstva i različitih statusa osobe, nema mjesta u suvremenom pravu. Općenito jest razvod, iz razloga pravne sigurnosti, kao i važnosti koja se pripisuje braku, zakonodavac odlučio iscrpno urediti, propisujući pojedinosti za njegovo provođenje.¹⁴⁰ S druge strane, rimsko pravo nije regulirao svaki aspekt razvoda braka, što je razumljivo imamo li na umu ondašnju percepciju o samome braku kao faktičnoj zajednici koja se jednostavno zasniva, a još lakše prestaje. Također, moderno zakonodavstvo posebnu pažnju posvećuje uređenju položaja malodobne djece nakon razvoda braka, a primjetne su znatne razlike u uređenju imovinskih odnosa bračnih drugova nakon prestanka braka. Oba prava počivaju na načelu slobode razvoda braka. I dok je sloboda razvoda braka u rimskom pravu vrijedila beziznimno, u hrvatskom pravu ona počinje vrijediti u svom apsolutnom obliku tek krajem prošlog stoljeća.

4.1 Osnove prestanka braka

Prema Obiteljskom zakonu brak može prestati razvodom, poništajem, smrću bračnog druga te proglašenjem nestalog bračnog druga umrlim.¹⁴¹ Prestankom braka utrnjuju međusobna prava i obveze bračnih drugova.¹⁴² Postoji iznimka u obliku obveze na uzdržavanje

¹³⁷ Horvat, *op. cit.*, 2017, str. 115.

¹³⁸ Romac, *op. cit.*, str. 129.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ Alinčić, M. *et al.*, *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2007., str. 73.

¹⁴¹ Članak 47. stavak 1. ObZ.

¹⁴² Alinčić *et al.*, *op. cit.*, 2007., str. 83.

bivšeg bračnog druga, no isključivo uz ispunjenje posebnih pretpostavki.¹⁴³ Ovisno od načina prestanka braka, za bivše bračne drugove nastaju različite pravne posljedice.¹⁴⁴

4.1.1 Prestanak braka razvodom

Zbog utjecaja koje je kršćanstvo ostvarivalo od svojih početaka, s vremenom je prevladalo načelo kanonskoga prava o nerazrješivosti ženidbe. Stoga je dugo vremena brak u hrvatskom pravu, bilo sklopljen u građanskom ili crkvenom obliku, bio nedopušten.¹⁴⁵ Promjene su uvedene Općim građanskim zakonikom u 19. st., a svodile su se na mogućnost razrješenja nekatoličkog braka. Međutim, zbog malobrojnog stanovništva na kojeg su se te promjene odnosile, one nisu značajnije utjecale na situaciju s razvodom.¹⁴⁶ Tijekom 20. st. država počinje preuzimati nadležnost nad materijom bračnog prava te razvod braka postaje dopušten, no uz taksativno navedene uzroke za razvod koji su se svodili na krivnju drugog bračnog druga.¹⁴⁷ Unatoč suvremenom stajalištu hrvatskog zakonodavca o dopustivosti razvoda braka, važno je istaknuti da je Crkva, u okviru braka sklopljenog u vjerskom obliku, zadržala prethodno formirano stajalište o nerazrješivosti ženidbe. Naime, iako kanonsko pravo predviđa rastavu zbog razloga koji daljnji zajednički život ženidbenih drugova čini nemogućim, ona ne podrazumijeva prestanak bračnog odnosa te bračni drugovi ne mogu sklopiti novi brak u crkvenom obliku.¹⁴⁸ Navedeno je u određenom smislu uvažio i hrvatski zakonodavac, propisujući da prestanak braka razvodom ne utječe na obveze bračnih drugova koje proizlaze iz propisa vjerske zajednice, dakako pod pretpostavkom da je brak sklopljen u vjerskom obliku.¹⁴⁹

Prema hrvatskom pravu odluka o razvodu braka stavljena je u isključivu nadležnost suda. Postupak pokreće jedan bračni drug tužbom, a oba bračna druga prijedlogom u slučaju sporazumnog zahtjeva za razvod braka.¹⁵⁰ Spor oko razvoda braka vodi se kao parnični postupak, osim u slučaju kada su oba bračna druga suglasna oko razvoda braka.¹⁵¹ Budući da se prema naravi stvari u slučaju podnošenja sporazumnog prijedloga za razvod braka očekuje znatno manje nesuglasica između stranaka u postupku, zakonodavac se odlučio za poseban

¹⁴³ *Ibid.*

¹⁴⁴ *Ibid.*, str. 82.

¹⁴⁵ Bratković, *op. cit.*, str. 137 *sqq.*

¹⁴⁶ Alinčić, M. *et al.*, *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2001., str. 102.

¹⁴⁷ *Ibid.*, str. 103 *sqq.*

¹⁴⁸ Bratković, *op. cit.*, str. 132.

¹⁴⁹ Čl. 47. st. 4. ObZ.

¹⁵⁰ Čl. 50. st. 1. ObZ.

¹⁵¹ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, Zagreb, 2021., str. 95.

izvanparnični postupak.¹⁵² Ujedno je predviđen prijelaz iz parničnog u izvanparnični postupak ako tijekom postupka razvoda braka pokrenutog tužbom drugi bračni drug izričito izjavi da ne osporava tužbeni zahtjev.¹⁵³ Drugim riječima, smatrat će se da je podnesen sporazumni prijedlog za razvod braka.¹⁵⁴

U odnosu na ovlaštenike pokretanja postupka, zatražiti prestanak braka razvodom dozvoljeno je jedino bračnim drugovima.¹⁵⁵ Hrvatsko pravo pruža mogućnost pokretanja postupka osobi lišenoj poslovne sposobnosti, a njezino daljnje sudjelovanje u postupku ovisit će o odluci suda koju donosi na temelju prethodno izraženog mišljenja Centra za socijalnu skrb.¹⁵⁶ Istovremeno muž nema pravo podnošenja tužbe za vrijeme ženine trudnoće, kao i dok dijete ne navrši godinu dana.¹⁵⁷ Hrvatsko pravo ne trpi iznimke od spomenutog ograničenja, primjerice u slučaju da muž sazna da nije biološki otac djeteta.¹⁵⁸ S druge strane, ne postoji zapreka da tužbu za razvod podnese žena za vrijeme trudnoće, kao niti da bračni drugovi podnesu prijedlog za sporazumni razvod braka.¹⁵⁹ Ovakvo se uređenje posebice opravdava očuvanjem zdravlja žene i majčinstva, dok se argument za protezanje zabrane na prvih godinu dana života djeteta, osim djetetova zdravlja, svodi na povećanje šansi da će se bračni drugovi prilagoditi novonastalim bračnim odnosima i potencijalno premostiti razloge koji bi doveli do razvoda braka.¹⁶⁰

U suvremenom hrvatskom pravu razvod braka je moguć iz tri razloga: ako su bračni odnosi teško i trajno poremećeni, ako je od prestanka bračne zajednice proteklo više od godinu dana te ako bračni drugovi podnesu sporazumni prijedlog za razvod braka.¹⁶¹ U kontekstu teško i trajno poremećenih odnosa, zakonodavac ne navodi pojedinačne uzroke, stoga bračnim drugovima na raspolaganju stoje doista široke mogućnosti,¹⁶² a bračni drug koji podnosi tužbu nije dužan navoditi pojedinačne uzroke zbog kojih su bračni odnosi nepovratno narušeni.¹⁶³ Međutim, na tužitelju je da iznesene tvrdnje dokaže,¹⁶⁴ kako bi sud, osim na subjektivnoj razini bračnog druga koji zahtijeva razvod, utvrdio da su bračni odnosi teško i trajno poremećeni na

¹⁵² Čl. 433. t. 2. ObZ.

¹⁵³ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 95.

¹⁵⁴ Čl. 69. st. 3. ObZ.

¹⁵⁵ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 93.

¹⁵⁶ Čl. 50. st. 2. ObZ.

¹⁵⁷ Čl. 50. st. 3. ObZ.

¹⁵⁸ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 94.

¹⁵⁹ *Ibid.*

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ Čl. 51. ObZ.

¹⁶² Bratković, *op. cit.*, str. 141.

¹⁶³ Alinčić *et al.*, *op. cit.*, 2001., str. 110.

¹⁶⁴ Bratković, *op. cit.*, str. 141.

objektivnoj razini.¹⁶⁵ Drugim riječima, i trećim osobama mora biti razvidno da više ne postoji sklad među bračnim drugovima.¹⁶⁶ U svakom slučaju, „teška i trajna poremećenost“ bračnih odnosa pretpostavlja da između bračnih drugova postoje „(...) emocije koje negativno utječu na odnose bračnih drugova, njihovu privrženost i ostvarivanje raznovrsnih osobnih prava i dužnosti bračnih drugova te kad su izgubili sposobnost i volju za održavanjem skladnih bračnih odnosa.“¹⁶⁷ Prema rečenom, da bi sud razveo brak na osnovi teško i trajno poremećenih odnosa, odnosi u braku moraju biti nepovratno narušeni, pri čemu prolaskom vremena šanse za njihovo izgladivanje postaju sve manje izgledne.¹⁶⁸ Manje nesuglasice i povremena ne slaganja među bračnim drugovima neće biti dostatni da bi sud donio presudu u korist stranke koja podnese tužbu.¹⁶⁹

Najočitiji način prestanka bračne zajednice predstavljaju situacije napuštanja zajedničkog mjesta stanovanja od strane jednog bračnog druga. No, bračna zajednica prestaje i u slučaju zajedničkog života bračnih drugova u kojemu nedostaju svi ostali segmenti braka.¹⁷⁰ Potonje najčešće predstavljaju situacije u kojima bračni drug nije u mogućnosti osigurati drugo mjesto stanovanja.¹⁷¹ Dakako da prestanak bračne zajednice ne podrazumijeva situacije razdvojenog života bračnih drugova, primjerice zbog posla ili liječenja, ako kod njih postoji namjera ostajanja u braku.¹⁷² Rok od godine dana od prestanka bračne zajednice mora isteći prije podnošenja tužbe za razvod po navedenoj osnovi,¹⁷³ a postupak se ograničuje na utvrđivanje počinjanja roka, odnosno zadovoljenje zakonom propisanog vremenskog perioda za razvod.¹⁷⁴

Kao posljednju osnovu razvoda braka, Obiteljski zakon priznaje sporazumni razvod na zajednički prijedlog bračnih drugova.¹⁷⁵ U pravilu se radi o postupcima koji iziskuju manje troškova i vremena, budući da se pretpostavlja veći stupanj razumijevanja među bračnim drugovima vezano uz sporazumijevanje oko brige o maloljetnoj djeci i imovine.¹⁷⁶ Unatoč tomu i ovdje vrijedi istražno načelo, pa je sud ovlašten utvrđivati činjenice koje stranke nisu iznijele te provoditi dokaze kako bi utvrdio činjenice koje su stranke prethodno priznale.¹⁷⁷ Sud će

¹⁶⁵ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 96.

¹⁶⁶ Alinčić *et al.*, *op. cit.*, 2007., str. 84.

¹⁶⁷ Hrabar *et al.*, str. 95 sq.

¹⁶⁸ *Ibid.*, str. 96.

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 96.

¹⁷¹ Alinčić *et al.*, *op. cit.*, 2001., str. 111.

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ Bratković, *op. cit.*, str. 142.

¹⁷⁴ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 96.

¹⁷⁵ *Ibid.*, str. 97.

¹⁷⁶ Alinčić *et al.*, *op. cit.*, 2007., str. 86.

¹⁷⁷ Čl. 350. ObZ.

posegnuti za ovim radnjama uvijek kada se pojavi sumnja izvršenja prisile kojeg od bračnih drugova, kao i u situacijama ne mogućnosti postizanja dogovora oko skrbi za djecu.¹⁷⁸ Važno je istaknuti da su bračni drugovi dužni sudu uz prijedlog podnijeti izvješće o provedenom obveznom savjetovanju i plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi koji ne smiju biti stariji od šest mjeseci, inače će sud prijedlog odbaciti.¹⁷⁹

4.1.2 Prestanak braka poništajem

Razlozi iz kojih će brak prestati poništajem ustvari se svode na postojanje neke od bračnih smetnji propisanih Obiteljskim zakonom.¹⁸⁰ Neovisno od bračne zapreke o kojoj je riječ, prestanak braka po ovoj osnovi smatra se sankcijom za nevaljano sklopljeni brak, a prethodi mu parnični postupak pred sudom pokrenut tužbom.¹⁸¹ Ovlaštenici na podnošenje tužbe, neovisno od bračne smetnje, su bračni drugovi, centar za socijalnu skrb i svaka osoba koja ima pravni interes da brak bude poništen.¹⁸² Presuda kojom se brak poništava djeluje *ex nunc*, stoga će brak do njezine pravomoćnosti proizvoditi pravne učinke.¹⁸³ Potonje je važno istaknuti radi razlikovanja u odnosu na pretpostavke koje se zahtijevaju radi postojanja braka. Zakon za postojanje braka zahtijeva da osobe budu različitog spola, da daju svoj slobodni pristanak na brak te da brak bude sklopljen pred nadležnom osobom.¹⁸⁴ Za razliku od bračnih smetnji, zbog nepostojanja neke od ovih pretpostavki prilikom sklapanja braka njega uopće nije moguće sklopiti.¹⁸⁵

Prva bračna smetnja koja potencijalno vodi poništaju braka jest maloljetnost. Prema važećem hrvatskom pravu u brak ne može stupiti osoba koja nije navršila osamnaest godina.¹⁸⁶ Iznimno sud može u izvanparničnom postupku odobriti sklapanje braka maloljetniku koji je navršio šesnaest godina vodeći se njegovim najboljim interesom.¹⁸⁷ Specifičnost bračne smetnje maloljetnosti jest u širem krugu ovlaštenika na poništaj braka.¹⁸⁸ Naime, zatražiti poništaj imaju pravo i maloljetnikovi roditelji.¹⁸⁹ Valja istaknuti da se pravo poništaja braka

¹⁷⁸ Alinčić *et al.*, *op. cit.*, 2007., str. 86.

¹⁷⁹ Čl. 456. i 457. ObZ.

¹⁸⁰ Alinčić *et al.*, *op. cit.*, 2007., str. 74.

¹⁸¹ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 85.

¹⁸² Čl. 49. st. 1. ObZ.

¹⁸³ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 85.

¹⁸⁴ Čl. 23. st. 1. ObZ.

¹⁸⁵ Čl. 23. st. 2. ObZ.

¹⁸⁶ Čl. 25. st. 1. ObZ.

¹⁸⁷ Hrabar, D., *Poništaj braka – prijepori kanonskoga i obiteljskoprogovna pogleda*, u: Šalković J. (ur.), *Ništavost ženidbe: procesne i supstantivne teme*, Zagreb, 2009., str. 37-56, str. 43 sq.

¹⁸⁸ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 86.

¹⁸⁹ Čl. 49. st. 2. ObZ.

sklopljenog unatoč postojanju predmetne bračne zapreke odnosi isključivo na brak koji sklopi maloljetnik mlađi od šesnaest godina ili kojeg sklopi osoba koja je navršila šesnaest godina, a za sklapanje braka nije prethodno ishodila sudsko dopuštenje.¹⁹⁰ Unatoč rečenom, sud je zakonom ovlašten odbiti tužbeni zahtjev ako smatra da je održanje braka u najboljem interesu maloljetnika starijeg od šesnaest godina koji je sklopio brak bez dopuštenja suda.¹⁹¹ Dodatna posebnost vezana uz bračnu zapreku maloljetnosti tiče se rokova za podnošenje tužbe.¹⁹² Zakon ne dopušta podnošenje tužbe radi poništaja braka nakon što maloljetnik navrší osamnaest godina osim samome maloljetniku koji je sklopio brak, čiji se rok za podnošenje tužbe produljuje na godinu dana od stjecanja punoljetnosti.¹⁹³ Istekom navedenih rokova brak koji je sklopio maloljetnik će konvalidirati,¹⁹⁴ što upućuje na zaključak da je riječ o privremenoj i otklonljivoj bračnoj zapreci.¹⁹⁵

Sljedeća od bračnih zapreka odnosi se na osobe lišene poslovne sposobnosti, kao i osoba nesposobnih za rasuđivanje. Dok je osobi nesposobnoj za rasuđivanje uopće nemoguće sklopiti brak,¹⁹⁶ osoba s ograničenom poslovnom sposobnošću ipak ga je ovlaštena sklopiti, osim ako je lišena poslovne sposobnosti u dijelu koji se dotiče davanja izjava u vezi osobnih stanja.¹⁹⁷ U potonjem slučaju osoba može stupiti u brak uz odobrenje skrbnika ili zatražiti od suda donošenje odluke kojom dopušta njegovo sklapanje.¹⁹⁸ Istovremeno skrbnik više neće biti ovlašten tužbom tražiti poništaj tako sklopljenog braka.¹⁹⁹ Ovdje je također sud ovlašten odbiti tužbu za poništaj braka sklopljenog bez dopuštenja suda uzimajući u obzir dobrobit osobe lišene poslovne sposobnosti u davanju izjava koje se tiču osobnih stanja.²⁰⁰ Period trajanja prava na podizanje tužbe radi poništaja braka koji je sklopila osoba nesposobna za rasuđivanje nije ograničen.²⁰¹ S druge strane, rok za poništaj braka osobe lišene poslovne sposobnosti jest promjenjiv, te ovisi o trenutku vraćanja poslovne sposobnosti.²⁰² Nakon što sudska odluka o vraćanju poslovne sposobnosti postane pravomoćna, pravo na podizanje tužbe prestaje.²⁰³

¹⁹⁰ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 86 sq.

¹⁹¹ Čl. 369. st. 3. ObZ.

¹⁹² Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 87.

¹⁹³ Čl. 374. st. 1. i 2. ObZ.

¹⁹⁴ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 88.

¹⁹⁵ Šimović, I., *Bračne smetnje u svjetlu obiteljskog i kanonskog prava*, Bogoslovska smotra, vol. 85, br. 1., 2015., str. 235-265, str. 239.

¹⁹⁶ Čl. 26. st. 1. ObZ.

¹⁹⁷ Hrabar, *op. cit.*, str. 44.

¹⁹⁸ Čl. 26. st. 2. i 3. ObZ.

¹⁹⁹ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 86.

²⁰⁰ Čl. 375. st. 1. ObZ.

²⁰¹ *Ibid.*, str. 87.

²⁰² *Ibid.*

²⁰³ Čl. 375. st. 2. ObZ.

Jednako kao i kod bračne smetnje maloljetnosti, bračnom drugu na čijoj je strani postojala zapreka prilikom sklapanja braka ostavljen je dodatni rok od godine dana za podizanje tužbe.²⁰⁴

Posljednje dvije bračne smetnje propisane su primarno iz moralnih razloga.²⁰⁵ Jedna od njih odnosi se na nepostojanje krvnog srodstva između bračnih drugova. Zabrana se proteže neograničeno na srodnike u ravnoj liniji, dok u pobočnoj vrijedi zaključno do četvrtog stupnja,²⁰⁶ a zabrana se proteže i na odnose nastale posvojenjem.²⁰⁷ Postojanje krvnog srodstva predstavlja neotklonjivu bračnu smetnju,²⁰⁸ stoga zakon ne propisuje vremenski rok u kojemu je moguće podnijeti tužbu već se može zahtijevati poništaj sve dok brak postoji.²⁰⁹

Naposljetku, brak ne može sklopiti osoba koja se već nalazi u braku ili registriranom životnom partnerstvu.²¹⁰ Svrha zabrane sklapanja višestrukih brakova propisuje se radi zaštite monogamnosti, kao široko prihvaćenog načela zapadne civilizacije, ali i ravnopravnosti bračnih drugova.²¹¹ Jednako kao i prethodna bračna zapreka, dvobračnost se smatra neotklonjivom smetnjom,²¹² a rok za podizanje tužbe radi poništaja braka ne postoji.²¹³ Međutim, neovisno od osnove, prestane li prethodni brak do zaključena glavne rasprave u sporu radi poništaja naknadno sklopljenog braka, sud mora odbiti tužbeni zahtjev, čime se prednost ipak daje očuvanju braka.²¹⁴ Poput rimskog prava, koje je poznavalo izricanje kazni prema osobama koje bi sklopile brak unatoč postojanju bračnih smetnji, suvremeno hrvatsko pravo također predviđa sankcije za dvobračnost tj. bigamiju. Kazna zatvora u trajanju do jedne godine prijeti osobi koja sklopi novi brak, premda se već nalazi u braku, ali i osobi koja stupi u brak s osobom za koju joj je poznato da je već prethodno sklopila brak, dakako da se navedene osobe izlažu progonu samo ako prethodni brak u međuvremenu nije prestao.²¹⁵

²⁰⁴ Čl. 375. st. 3. ObZ.

²⁰⁵ Hrabar, *op. cit.*, str. 45.

²⁰⁶ Šimović, *op. cit.*, str. 251.

²⁰⁷ Čl. 27. st. 2.

²⁰⁸ Šimović, *op. cit.*, str. 251.

²⁰⁹ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 87.

²¹⁰ Čl. 28. ObZ.

²¹¹ Šimović, *op. cit.*, str. 256.

²¹² *Ibid.*, str. 257.

²¹³ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 87.

²¹⁴ *Ibid.*, str. 88.

²¹⁵ Čl. 167. st. 1. i 2. Kaznenog zakona, Narodne novine, br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021.

4.1.3 Prestanak braka smrću bračnog druga i proglašenjem nestalog bračnog druga umrlim

Prestanak braka smrću jednog ili oboje bračnih drugova nije neophodno iscrpno obrazlagati, budući da po naravi stvari brak prestaje prema navedenoj osnovi.²¹⁶ Isključivo u navedenom slučaju prestanak braka počiva na činjeničnoj osnovi,²¹⁷ a činjenica smrti upisuje se u maticu umrlih za preminulog bračnog druga,²¹⁸ dok se u maticu vjenčanih preživjelog bračnog druga upisuje prestanak braka smrću bračnog druga.²¹⁹ Brak prestaje danom smrti bračnog druga, a za preživjelog bračnog druga ne postoji bračna smetnja u obliku već postojećeg braka, stoga je preživjeli bračni drug slobodan ponovno sklopiti brak.²²⁰

Kao i kod prestanka braka razvodom ili poništajem, ujedno se za prestanak braka proglašenjem nestalog bračnog druga zahtijeva pravomoćna sudska odluka.²²¹ Prema pravilima Zakona o proglašenju nestalih osoba umrlima i o dokazivanju smrti²²² sud će odrediti dan smrti nestalog bračnog druga,²²³ koji je relevantan iz razloga što brak prestaje danom naznačenim u pravomoćnom sudskom rješenju, kao dan smrti nestalog bračnog druga.²²⁴ Preživjeli bračni drug slobodan jest nakon pravomoćnosti rješenja stupiti u novi brak.²²⁵ Pojavi li se osoba koja je pravomoćnim sudskim rješenjem proglašena umrlom, sud će na njezin zahtjev rješenje ukinuti.²²⁶ Ukidanjem rješenja osobi će oživjeti sva prijašnja prava i obveze, osim braka.²²⁷ Ovdje je neizostavno uputiti na prestanak braka *capitis deminutio* u rimskom pravu, čija je svrha primjene bila drukčija, ali posljedice u vezi s brakom jednake. Iako se radilo o padu u zarobljeništvo, koji je doduše smatran svojevrsnom smrću, osobama koje bi pobjegle od neprijatelja vraćana su sva njihova prava i obveze, osim prethodno sklopljenog braka.

4.2 Pravne posljedice prestanka braka u suvremenom hrvatskom pravu

Prestanak braka razvodom i poništajem proizvodit će jednake pravne posljedice, no postupci radi poništaja braka u praksi su veoma rijetki, stoga do primjene odredaba o pravnim

²¹⁶ Alinčić *et al.*, *op. cit.*, 2007., str. 71.

²¹⁷ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 84.

²¹⁸ Čl. 18. st. 1. Zakona o državnim maticama, Narodne novine, br. 96/1993, 76/2013, 98/2019.

²¹⁹ Čl. 16. b) t. 1. Zakona o državnim maticama.

²²⁰ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 84.

²²¹ Alinčić *et al.*, *op. cit.*, 2007., str. 72.

²²² Narodne novine, br. 10/1974

²²³ Alinčić *et al.*, *op. cit.*, 2007., str. 72.

²²⁴ Čl. 47. st. 3. ObZ.

²²⁵ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 85.

²²⁶ Čl. 9. Zakona o proglašenju nestalih osoba umrlima i dokazivanju smrti.

²²⁷ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 85.

posljedicama prestanka braka mnogo češće dolazi u vezi s razvodom.²²⁸ Ujedno jednake pravne posljedice prestanka braka proizvode smrt bračnog druga i proglašenje nestalog bračnog druga umrlim.²²⁹

Prva od pravnih posljedica koju poznaje suvremeno hrvatsko zakonodavstvo odnosi se na zadržavanje prezimena. Naime, u slučaju poništaja ili razvoda braka, bračni drugovi ovlašteni su zadržati prezime koje su imali u vrijeme prestanka braka.²³⁰ Obiteljskim zakonom propisane su pravne posljedice razvoda braka ostavljene dispozitivnom uređenju od strane bračnih drugova. Riječ je o uređenju odnosa u vezi s maloljetnom djecom, njihovom uzdržavanju, uređenju imovinskih odnosa i uzdržavanju bivšeg bračnog druga.²³¹ Odredbe o podjeli bračne stečevine i uzdržavanju bračnog druga jednako su primjenjive neovisno od razloga zbog kojeg dolazi do razvoda braka, dok će se odredbe o pravnim posljedicama razvoda braka u vezi s maloljetnom djecom ponešto razlikovati ovisno je li riječ o razvodu braka pokrenutog tužbom ili razvodu na temelju sporazumnog prijedloga bračnih drugova.²³²

Za razliku od rimskog prava, koje je počivalo na principu razlučenih dobara bračnih drugova,²³³ suvremeno hrvatsko pravo imovinske odnose u braku uređuje putem bračne stečevine, kao imovine koju su bračni drugovi stekli radom za vrijeme trajanja bračne zajednice i onom koja potječe iz spomenute imovine. Također se smatra da su bračni drugovi u jednakim dijelovima suvlasnici bračne stečevine, osim ako drukčije nisu ugovorili.²³⁴ Sukladno dosad navedenom, bračni drugovi prilikom razvoda ili poništaja braka imaju pravo sporazumom odlučiti o raspodjeli imovine stečene u braku. Ne postignu li sporazum, imovinski odnosi mogu se urediti sudskom odlukom.²³⁵ Obiteljskim zakonom definirane su pretpostavke ostvarivanja uzdržavanja od strane bivšeg bračnog druga. Naime, mora se raditi o osobi nesposobnoj za rad ili koja nema mogućnost zapošljavanja, a ujedno nema dovoljno sredstava za život niti ih može ostvariti iz svoje imovine. Također se zahtijeva da bivši bračni drug kojeg tereti obveza uzdržavanja ima dostatne mogućnosti i sredstva.²³⁶

Odredbe o uzdržavanju kogentne su naravi, no ništa ne priječi bračne drugove da uzdržavanje podvrgnu međusobnom dogovoru.²³⁷ Primjerice, bračni drug slobodan jest davati

²²⁸ Alinčić *et al.*, *op. cit.*, 2007., str. 77 sq.

²²⁹ *Ibid.*, str. 72.

²³⁰ Čl. 48. ObZ.

²³¹ Čl. 53. st. 1. ObZ.

²³² Mijić Vulinović, I.; Kmetović Prkačin, K., *Vodič kroz razvod braka*, Zagreb, 2017., str. 62.

²³³ Žiha, *op. cit.*, str. 50.

²³⁴ Čl. 36. st. 1. i 3. ObZ.

²³⁵ Čl. 45. st. 1. ObZ.

²³⁶ Čl. 295. st. 1. ObZ.

²³⁷ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 99.

sredstva za uzdržavanje, iako drugi bivši bračni drug ne ispunjava zakonom propisane pretpostavke, ako je navedeno u skladu s njegovom voljom, a oko uzdržavanja je postignut sporazum odobren od strane suda u izvanparničnom postupku.²³⁸ Imaju li bračni drugovi maloljetnu djecu, neovisno radi li se o razvodu braka pokrenutog tužbom ili sporazumnim prijedlogu obaju bračnih drugova za razvod braka, ovlašteni su međusobnim sporazumom sastaviti plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi.²³⁹ Plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi obuhvaća uređenje pitanja djetetova mjesta stanovanja, njegova uzdržavanja, ostvarivanje roditeljske skrbi te ostvarivanje osobnih odnosa s djetetom.²⁴⁰ I dok će kod razvoda pokrenutog tužbom uslijed nemogućnosti postizanja dogovora bivših bračnih drugova o predmetnim pitanjima po službenoj dužnosti odlučivati sud,²⁴¹ kod razvoda braka pokrenutog sporazumnim prijedlogom prethodno sastavljanje plana o zajedničkoj roditeljskoj skrbi predstavlja nužni preduvjet pokretanja postupka radi razvoda braka.²⁴²

U slučaju smrti bračnog druga ili proglašenjem nestalog bračnog druga umrlim za preživjelog bračnog druga nastaju razne osobnopravne i imovinskopravne posljedice.²⁴³ Preživjeli bračni drug, uz djecu ili roditelje ostavitelja, nasljeđuje ostavinu preminulog bračnog druga.²⁴⁴ Nadalje, ako su prije smrti bračnog druga ili proglašenja nestalog bračnog druga umrlim, bračni drugovi zajednički ostvarivali roditeljsku skrb, preživjeli bračni drug nastavlja samostalno ostvarivati roditeljsku skrb nad svojom maloljetnom djecom, pritom za navedeno nije potrebna posebna sudska odluka.²⁴⁵ Valja istaknuti da se kod spomenutih razloga prestanka braka, a u odnosu na pravne posljedice u vezi s djecom, potencijalno nazire pitanje očinstva djeteta rođenog nedugo nakon njegova prestanka.²⁴⁶ Suvremeno hrvatsko pravo ne ostavlja prijepor u odnosu na djetetovo podrijetlo, stoga je zakonom određeno da će se djetetovim ocem smatrati muž majke, ako je dijete rođeno u razdoblju do tristo dana od prestanka braka.²⁴⁷ Međutim, prestane li brak smrću muža, a žena u vremenu do tristo dana od prestanka braka sklopi novi brak, ocem djeteta smatrati će se muž majke iz novo sklopljenog braka.²⁴⁸

²³⁸ *Ibid.*

²³⁹ *Ibid.*

²⁴⁰ Čl. 52. st. 1. t. 1. i 2. ObZ.

²⁴¹ Čl. 53. ObZ.

²⁴² Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 99.

²⁴³ *Ibid.*, str. 84.

²⁴⁴ Čl. 9 st. 1. i čl. 11. st. 1. Zakona o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/2003, 163/2003, 35/2005, 127/2013, 33/2015, 14/2019.

²⁴⁵ Čl. 105. st. 2. ObZ.

²⁴⁶ Hrabar *et al.*, *op. cit.*, str. 84.

²⁴⁷ Čl. 61. st. 1. ObZ.

²⁴⁸ Čl. 61. st. 2. ObZ.

5. ZAKLJUČAK

Hrvatsko suvremeno pravo, kao dio europskog pravnog kruga, počiva na rimskoj pravnoj tradiciji, što uključuje i uređenje prestanka braka. Kroz razdoblje od dva tisućljeća stajališta o prestanku braka, posebice razvodom, mijenjana su u toliko značajnoj mjeri da je danas mnogo lakše zamijetiti razlike nego prepoznati sličnosti koje su opstale.

Počivajući na slobodi prestanka braka razvodom, nesporno jest da su Rimljani bili na određeni način ispred svog vremena, naročito uzimajući u obzir da je razvod u nedavnim razdobljima bio nedopušten. I dok su u doba sklapanja brakova *cum manu* još primjenjivane određene forme za razvod braka, s prevlašću brakova *sine manu* njihovo razvrtnuće postaje izrazito jednostavno i neformalno. Iako je razvod braka putem raspusnog pisma izrazito dojmljiv s funkcionalnog motrišta, navedeno je nezamisliv i neodrživ način razrješenja braka u suvremenom pravu, a zbog važnosti koju brak predstavlja za obitelj i društvo uopće, razvidno jest iz kojih je razloga hrvatski zakonodavac razvod braka povjerio na odluku isključivo sudu. Može se činiti neobično što rimsko pravo, usprkos liberalnom odnosu prema razvodu braka, nije previđalo muža i ženu kao isključive ovlaštenike na razvod. No, kritike upućene rimskom pravu zbog davanja ovlasti kućnim domaćinima na razvod braka svoje djece svakako bi bile neopravdane, promatrajući njihovu ulogu u rimskoj obitelji te u odnosu na razdoblje u kojem su spomenuta pravila vrijedila.

Sankcije zbog razvoda braka, poput izгона, gubitka imovine ili zabrane sklapanja novog braka, na snazi u doba prodora kršćanstva, nedvojbeno su zastarjele i neprihvatljive sa suvremenog stajališta, no istovremeno očekivane i uobičajene za careve koji radi očuvanja brakova među stanovništvom nisu birali sredstva. Zamjetne su razlike u odnosu na imovinskopravne posljedice razvoda, ponajviše zbog dijametralno suprotnih sustava imovine bračnih drugova. Ujedno je rimsko pravo podrobno uređivalo pitanje povratka miraza nakon prestanka braka koje hrvatsko pravo ne poznaje. U kontekstu razvoda braka ono što hrvatsko pravo čini znatno uspješnijim jest pitanje položaja malodobne djece. Premda valja istaknuti da je i rimsko pravo poznavalo obvezu njihova uzdržavanja, povjeravanje zajedničke roditeljske skrbi nad djecom ili dodjeljivanje pojedinačne skrbi roditelju nakon razvoda vodeći se najboljim interesima djeteta znatno je kvalitetnije rješenje u odnosu na ono uspostavljeno rimskim pravom, prema kojemu djeca uvijek pripadaju ocu.

Bračne smetnje postavljene rimskim pravom u ponešto izmijenjenom obliku prihvatilo je i suvremeno hrvatsko pravo. Najznačajniju razliku predstavlja pretpostavljena dob ulaska u brak, pri čemu se odluka suvremenog zakonodavca ipak čini primjerenijom u odnosu na znatno

nižu granicu postavljenu ondašnjim rimskim pravom. Štoviše, oba pravna sustava predviđaju, iako u različitom obliku, sankcije za brak sklopljen usprkos postojanju bračnih zapreka u vrijeme njegova sklapanja. Prestanak braka preko *capitis deminutio*, svojstven rimskom pravu, u suvremenom zakonodavstvu nema ulogu. Međutim, interesantna je analogija između posljedica koje je izazivao ovakav način prestanka braka s onima koje nastaju prestankom braka proglašenjem nestalog bračnog druga umrlim u suvremenom pravu. Posve je razumljivo da oba pravna sustava priznaju smrt bračnog druga kao osnovu prestanka braka. I dok je rimsko pravo odgovor na potencijalno pitanje podrijetla još nerođenog djeteta vidjelo u obvezi žene da u određenom roku od prestanka braka ne stupa u novi brak, suvremeno hrvatsko pravo rješenje je pronašlo u presumpciji očinstva, ostavljajući ženi na volju sklapanje novog braka.

Svako uređenje nosi breme svoga vremena, pa iako jest očekivano da suvremeno hrvatsko pravo uspostavlja kvalitetnija rješenja, zasigurno jest ondašnje uređenje prestanka braka, postavljeno rimskim pravom, predstavljalo svoju najbolju moguću verziju. O prestanku braka smrću i proglašenjem nestalog bračnog druga umrlim dodatna razlaganja čine se suvišnima, s obzirom da prestanak nastupa po naravi stvari, a nastaje neovisno od volje bračnih drugova. S druge strane, valja prihvatiti stav zakonodavca o slobodi razvoda braka. Odgovor na problem povećane stope razvoda po svemu sudeći ne bi trebalo tražiti u zabrani primjene ovog instituta, već u sprječavanju nepromišljenog stupanja u brak uopće.

6. LITERATURA

Alinčić, M. *et al.*, *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2001.

Alinčić, M. *et al.*, *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2007.

Baron, I., *Institucije rimskoga prava*, Zagreb, 1925.

Berdica, J.; Žiha, N., *Utjecaj kršćanske tradicije na matrimonium u Justinijanovoj kodifikaciji*, *Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku*, vol. 29, br. 3-4, 2013., str. 29-59.

Boras, M.; Margetić, L., *Rimsko pravo*, Rijeka, 1998.

Bratković, M., *Razvrgnuće braka u rimskom, kanonskom i suvremenom hrvatskom obiteljskom pravu*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 61, br. 1, 2011., str. 110-148.

Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1948.

Grubbs, J. E., *Women and the Law in Roman Empire*, London; New York, 2002.

Horvat, M., *Rimsko pravo: pregled rimske pravne povijesti, pravo osoba, obiteljsko pravo i stvarna prava*, Zagreb, 1952.

Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2017.

Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2022.

Hrabar, D. *et al.*, *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2021.

Hrabar, D., *Poništaj braka – prijepori kanonskoga i obiteljskopravnoga pogleda*, u: Šalković J. (ur.), *Ništavost ženidbe: procesne i supstantivne teme*, Zagreb, 2009., str. 37-56.

Kožina, K., *Dijalektika kao mogući koncept razumijevanja procesa razvoja instituta razvoda braka i uloga Katoličke crkve u tom procesu*, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, vol. 52, br. 104, 2018., str. 65-80

Lewis, A., *Slavery, Family and Status*, u: Johnston, D. (ur.), *The Cambridge Companion to Roman Law*, Edinburgh, 2015., str. 151-174.

Mijić Vulinović, I.; Kmetović Prkačin, K., *Vodič kroz razvod braka*, Zagreb, 2017.

Petrak, M., *Traditio iuridica: Matrimonia debent esse libera*, Novi informator, br. 6356, 2015., str. 3.

Petrak, M., *Traditio Iuridica vol. II: Verba Iuris*, Zagreb, 2016.

Polenak-Akimovska, M. *et al.*, *Roman divortium and Its Influence on the Divorce in Macedonia*, *Ius Romanum*, vol. 473, 2017., str. 474-490.

Reynolds, O. M., Jr., *Legal and Social Aspects of Roman Marriage*, *Southern University Law Review*, vol. 9, br. 2, 1982.-1983., str. 205-230.

Rešetar, B. *et al.*, *Suvremeno obiteljsko pravo i postupak*, Osijek, 2017.

Romac, A., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2002.

Treggiari, S., *Roman marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Oxford, 1991.

Žiha, N., *Imovinskopravni aspekti prestanka braka u rimskoj pravnoj tradiciji*, u: Rešetar, B.; Župan, M. (ur.), *Imovinskopravni aspekti razvoda braka: hrvatski, međunarodni i europski kontekst*, Osijek, 2011., str. 47-67, str. 53.

POPIS ZAKONA:

Kazneni zakon, Narodne novine, br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021.

Obiteljski zakon, Narodne novine, br. 103/2015, 98/2019.

Zakon o državnim maticama, Narodne novine, br. 96/1993, 76/2013, 98/2019.

Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 4820/03, 163/2003, 35/2005, 127/2013, 33/2015, 14/2019.

Zakon o proglašenju nestalih osoba umrlima i dokazivanju smrti, Narodne novine, br. 10/1974.

